

MIJN WERKZAAMHEDEN EN MIJN VERRICHTINGEN ALSCHEF MARCONIST VAN DEN O.D.EN MIJN BELEVENISSEN IN DE GEVANGENIS.OPGEDRAGEN AAN DEN CHEF VAN DEN STAFKOLONEL JHR P.J.SIX.

CMC "Ton"

VOORGESCHIEDENIS.

Reeds in September 1940 was er middels "Henk" eenig contact met de O.D., ofschoon er van daadwerkelijke medewerking nog geen sprake was. De medewerking bestond veelal in het geven van advies, het doen van kleine herstellingen aan radio ontvang- en zend-apparatuur enz.

In het begin van 1941 werd het contact inniger, in den aanvang vooral met Vrij-Nederland, later met den O.D.

Karel (Jan Thijssen) had een plan ontworpen, om Nederland te voorzien van een radionet, opdat bij invasie en andere calamiteiten, bij een eventueel uitvallen van het interlocale telefoonnet, er contact zou bestaan tusschen alle belangrijke plaatsen in Nederland. Niet onmogelijk zou het kunnen zijn, dat dit net belangrijke diensten zou kunnen bewijzen met het doorgeven van spionageberichten enz. Het plan was zóó geprojecteerd, dat er in elke belangrijke plaats zou komen een radio-commandant, een technicus en eenige marconisten, terwijl de organisatie, waar de dienst zou worden ondergebracht, zou hebben zorg te dragen voor eenige code-officieren en een verbindingsofficier tusschen den radio-commandant en den plaatselijken c.q. gewestelijken commandant.

Het

Het technische gedeelte; het doen bouwen van de vereischte apparatuur, het inrichten van de zendposten, alsmede de leiding van het geheel berustte in handen van "Karel" met de titel van Chef van den Radiodienst (CRD), terwijl aan mij als Chef-Marconist (Cmc) de zorg was opgedragen van het aanzoeken c.q. opleiden van het benoodigde personeel, het regelen van het proefverkeer, het samenstellen van de benoodigde voorschriften enz. Inmiddels waren met vrij sobere resultaten enkele proefuitzendingen gedaan met reeds bestaande apparatuur in een schoolgebouw in het Westen van den Haag en in een fabrieksgebouw in de omgeving van het Leidscheplein in Amsterdam. Na verschillende besprekingen werd een zend- en ontvangapparaat ontworpen, waarvan verwacht kon worden, dat onder alle omstandigheden een redelijke verbinding tusschen de diverse plaatsen mogelijk zou zijn. Besloten werd te werken op 100 M, terwijl de apparatuur zoodanig zou worden ingericht, dat gewerkt zou kunnen worden tusschen 95 en 105 M. In de praktijk voldeed de 100 M golf niet geheel aan de gestelde verwachtingen, zoodat op mijn advies de golf werd verkort tot 85 à 90 M, terwijl later ook ⁷/_{zender} kristal werden gestuurd.

"Karel", die over zeer vele relaties beschikte, waarvan in de loop der jaren, een dankbaar een veelvuldig gebruik is gemaakt, had via "Sjoerd" (chef-monteur Boensema) ook contact in Eindhoven, waaruit zeer veel radio-materiaal en lampen werd gesleept.

Inmiddels was ik begonnen het land af te stroopen om met de grootst mogelijke omzichtigheid medewerkers te zoeken, waarbij een drie-maanden z.g. ziek zijn bij de PTT uitstekende diensten bewees. Van den aanvang af heb ik mij daarbij gewend tot de zend-amateurs, waarvan ik er persoonlijk zeer vele kende

en die én voldoende technisch zijn ondergelegd en in den regel voldoende routine hadden in seinen en nemen, te meer daar door mij het tempo was bepaald op 12 woorden per minuut, opdat zonder te veel navragen het verkeer vlot zou kunnen worden afgewikkeld.

Zeer veel medewerking en steun heb ik bij het "sorteeren" van de amateurs mogen ondervinden van mijn vriend van Braak uit Varsseveld, die van de politieke gezindheid van vele amateurs zeer goed op de hoogte was. Een woord van hartelijken dank aan van Braak en zijn echtgenoot voor de hulp, de vriendschap en de gastvrijheid acht ik mijn placht. Op het oogenblik dat ik deze woorden neerschrijf is omtrent het lot van van Braak nog niets bekend, geruchten spreken van opsluiting in het concentratiekamp Oranienburg. Moge hij spoedig en gezond weer bij zijn echtgenoot terugkeeren. Hij heeft zich op velerlei terrein voor de goede zaak zeer verdienstelijk gemaakt. Laat ik evenwel, voor ik verder ga uit te wijden over den opbouw van dat binnenlandsche net, eerst wijzen op die ontelbare Nederlandsche zendamateurs, die hun plicht jegens hun vaderland hebben gedaan en waarvan velen niet gearzeld hebben het grootste offer, dat zij konden brengen, - hun leven - te geven in den gemeenschappelijken strijd tegen onze overweldigers en voor de bevrijding van ons verdrukt vaderland.

De Nederlandsche PTT, waaronder de zend-amateurs ressorteeren, kan trotsch zijn op de prestaties van dat corps en zal ongetwijfeld blijvend de nagedachtenis eeren van de mannen, die voor onze bevrijding vielen.

Vanzelfsprekend zal mijn opgave zeer onvolledig zijn, omdat ik door mijn werkzaamheden slechts een gedeelte van het corps heb kunnen overzien, terwijl velen zich op ander terrein en

bij andere ondergrondse organisaties verdienstelijk hebben gemaakt. Ik hoop t.z.t. in de gelegenheid te zijn een volledige lijst van hun prestaties te kunnen samenstellen, doch hoop van ganscher harte, dat het aantal "gevallenen" niet groter mag worden.

En wanneer ik dan de rij van mijn medewerkers de revue laat passeeren, dan denk ik met ontroering in de allereerste plaats aan één van mijn trouwste en ook één van mijn eerste medewerkers, aan mijn vriend "Dick" Reijns (G.B. Reijns 's-Gravenhage). Hij was één van de eersten, die zich destijds op mijn verzoek beschikbaar stelde om als radio-commandant op te treden. Een tweetal, mij bekende amateurs, n.l. Ir A.A.v. Mansum uit Delft en J.H. Ketting uit 's-Gravenhage, koos hij als marconist voor zijn zendergroep en enkele malen per week kon men het drietal ten huize van "Dick" ijverig bezig zien met zich te oefenen in het seinen en nemen. Hij was één van de eersten, die met zijn zender proefuitzendingen kon doen en bij een gehouden 24 uur proef kwam hij doorlopend goed neembaar zoowel in Groningen als Ereda door. Hij was een man van weinig woorden, doch een man van de daad. Op "Dick" kon men onafgebroken staat maken, een beroep op hem werd nooit tevergeefs gedaan. Toen ik veel later, ook in den Haag, iemand noodig had, die mij kon assisteeren bij de verbinding met Engeland, was "Dick" onmiddellijk daartoe bereid en het is begrijpelijk, dat ik met dezen man de afspraak maakte, dat zoo ik ooit mocht vallen, hij de verbinding met Londen zou voortzetten. Over zijn werkzaamheden gedurende de bijna twee jaar dat ik gevangen zat kan ik natuurlijk niet veel zeggen, die taak berust bij degenen, die in die periode hebben samengewerkt met hem, doch vast staat, dat hij na mijn arrestatie rustig met zijn belangrijk werk is doorgegaan. Ons Binnenlandsche net heeft, wat den Haag betreft, goed werk ver-

richt.

~~Ons Binnenlandische net heeft, wat den Haag betreft, goed werk verricht.~~

In de maanden vóór onze bevrijding bestond een regelmatige verbinding met de Regeering in Eindhoven en het was "Dick" met zijn marconisten, die deze belangrijke verbinding verzorgden. Ongetwijfeld hebben de codeofficieren uitstekend werk verricht, ook zij stonden dag en nacht voor de goede zaak klaar, mannen als "Bart" (de la Houssaye), "Bob" (van Dijl), "Jaap" (de Groot), "Jan" de hulpmarconist "Hans" en tenslotte "Frits" mochten er zijn, doch het gevaarlijke, het kwetsbare werk moest toch "Dick" met zijn mannen verrichten. Op Zondag 18 Februari 1945 viel de slag. Tijdens een uitzending met Eindhoven werd de Torenstraat en omgeving afgezet en drong een groote groep S.D.'ers het perceel van "Dick" binnen. "Dick" en Adri van Mansum, die de uitzending hadden verzorgd vielen in hun handen. Ook den Haag was opgerold. Zij werden naar scheveningen gebracht. Laat ik zwijgen over de mishandelingen, die zij nog in het huis van "Dick" hebben moeten ondergaan. De methoden van deze beestmenschen zijn ons maar al te goed bekend. Veel resultaat heeft het niet opgeleverd. Zij hebben gezwegen, niemand van hun medewerkers heeft "bezoek" van de heeren gehad. Zoo was nu eenmaal "Dick". Op Goede Vrijdag, 30 Maart, zijn beiden vermoord, zoo kort voor de bevrijding van ons Vaderland en waarvoor zij al die jaren hadden medegestreden en medegeofferd. Zij hebben het resultaat, ook van hun arbeid, niet meer mogen aanschouwen, zij hebben helaas het neerslaan en terugtrekken van die horden niet meer mogen zien, maar wij, die dat wel hebben mogen doen, wij, die thans in een bevrijd Nederland leven, wij zullen moeten toonen, dat hun offer niet tevergeefs is geweest.

En nu komt het ontstellende bericht binnen, dat ook mijn trouwe vriend "GA" (van Braak Varsseveld) gevallen is. Op 31 December 1944 is hij in het concentratiekamp Gross Rosen bij Breslau over-

leden. Alweer één van die vele helden uit ons Nederlandsche amateurcorps. En steeds opnieuw vraag ik mij af, waarom hij, waarom zij en waarom ik niet, waarom moesten zij allen vallen, waarom werd ik in het leven gespaard en ik weet er maar één antwoord op, God wilde mij sparen en mij nog niet tot Zich roepen!

Ik kan het me niet indenken, dat, wanneer weer eenmaal de zendamateurs in de lucht zullen verschijnen, de prettige stem van den man uit den Gelderschen Achterhoek (G.A.) niet meer zal worden gehoord. Alleen de ingewijden weten, wat van Braak allemaal ondergronds heeft gedaan voor onze goede zaak. Het zal mede een dure plicht zijn van de honderden oud-Vukaleden, waarvan van Braak de onvermoeide en bezielende secretaris was, zorg te dragen, dat zijn naam nooit zal worden vergeten en met diepen eerbied in de herinnering zal blijven voortleven. God moge ook hem de rust geven, die hij zoo zeer heeft verdiend. Ik persoonlijk zal zijn trouw, zijn vriendschap, zijn daadwerkelijke hulp en gastvrijheid nooit vergeten!

Ik vervolg mijn trieste eerelijst.

In October 1943 overleed in Dachau, als gevolg van totale zwakking, de sympathieke Meertens uit Zwolle (PACMO), die reeds eind 1941 met Feitsma uit Zwolle, in verband met een uitzending naar Engeland, was gearresteerd. Feitsma heeft gelukkig de Duitse hel overleefd, Meertens is moeten vallen en rust in één van die vele massagraven, waarvan het gehate Duitschland er een onnoemelijk aantal heeft. Ik heb verschillende malen vóór mijn arrestatie met Mevr. Meertens zijn kans besproken en steeds koesterden we de hoop, dat hij er het leven zou mogen afbrengen, het heeft helaas niet zoo mogen zijn.

C.L.J. van Lent Jr uit Heenstede (PACXI), een zeer verdienstelijk amateur, die zich met zijn groep heeft ingezet voor een verbinding met Engeland, ter dood veroordeeld werd, gratie verkreeg, tot levens

lang werd veroordeeld en tenslotte in het tuchthuis Lüttringhausen bij Remscheid in 1942 door totale verzwakking het leven verloor. Hier volgt dan een lijst van zendamateurs, die belangrijk werk hebben verricht op het terrein van het "strijdende amateurisme" en die wij niet genoeg kunnen danken voor hun prachtige arbeid. Ik weet, dat de lijst zeer onvolledig is, doch ik hoop in den loop der tijden in staat te zijn deze te completeeren. Op verschillenden amateurs kom ik in het verdere verloop van mijn verhaal nog terug. Ik geef de amateurs in alphabetische volgorde van hun roepletters.

PACALO.....C. Valkhof Renkum
 PACAPX.....G. Werkema Huizum
 PACBE.....H.J. Beenen Groningen
 PACBF.....F. Boelens Hoogerzand
 PACBG.....R. Bolhuis Groningen
 PACBH.....J. Lourens Oosterbeek
 PACBU.....M.J. Burgerhoff 's Hertogenbosch
 PACDD.....Ir W.J.L. Dalmeijn Arnhem
 PACDT.....D.S. Rustema Middelstum
 PACGE.....G.H. Pieterse Dootinchem
 PACGI.....Ing. J. van Gent Nijmegen
 PACJ.....A.H.A. Rawie Rotterdam
 PACKR.....H. Kranenburg Heerlen
 PACLF.....F.A. Kroat Heerlen
 PACME.....G.A. Meertens Apeldoorn
 PACMR.....K. Vermaat Apeldoorn
 PACMU.....G.J. Meijer Apeldoorn
 PACNV.....H.J. van Merrebocht Apeldoorn
 PACNZ.....D. Neuteboom Amsterdam
 PACNY.....P.J. ten Haaf Apeldoorn
 PACNB.....C.J. van Dam Noordwijkbinnen
 PACPN.....P. Neve Middelburg
 PACSE.....J.H. op den Velde Zaandam
 PACQB.....C.L.F. van den Haagdenberg Ereda
 PACQJ.....C.A. Cehrels Eindhoven
 PACQS.....F.J. Meertens Terneuzen
 PACTH.....A.G. Teunissen Venlo
 PACU.....Ch.J. Tijdgat Groningen
 PACVL.....J. de Vries Leiden
 PACVM.....Frater Martinus 's Hertogenbosch
 PACVO.....H. Welgraven Oosterbeek
 PACXN.....A.F. van Aggelen Haarlem
 PACYA.....A.M.B.Th. Engers Amsterdam
 PACZB.....H.A. Touw Princenhage

recept = thuis

recept

→ recept

pa. 5 HK J. Ketting d. d. 1942

recept: Reys

*" : Baumann
Nieuwegein*

recept

Reeds deze, hoogst onvolledige lijst, is een sieraad voor het Nederlandsche zendamateurisme, Mogen zij de waardeering, ook van de Nederlandsche P.T.T. ondervinden, waarop zij ongetwijfeld recht hebben.

Laat ik nu weer mijn verhaal over de oprichting van het radio net vervolgen.

Het spreekt, dat de aanwerving van geschikte medewerkers een zeer tijdrovend en voorzichtig werk was en somtijds waren meerdere reizen noodig, om in een bepaalde plaats een goed contactpunt te krijgen. Teleurstellingen lieven natuurlijk niet uit; mensen, waarop ik stellig had gerekend, bleken geen voldoende moed te bezitten, anderen, die wel moed bezaten, bleken voor het werk niet de vereischte geschiktheid of waardigheid te hebben en moesten voorzichtig in een andere functie worden overgeheveld.

Maar langzaam en zeker kwam toch de gewenschte organisatie tot stand. In den Haag "Dick" Reijns met "Adri" van Mansum en "Joop" Ketting; in Groningen "Fred" Tijdgat, als radiocommandant, met "Koos" Rijkeboer, die later ook als codeofficier zou optreden, "Harry" Beenen, "Bol", Rem Bolhuis, "Joop" Rastema uit Middelstum en Boelens uit Hoogezand. "Fred" zou later één van mijn meest actieve medewerkers worden en een belangrijke taak gaan vervullen in de verbinding met Engeland. In Arnhem "Kees", later "Dries" Graafhuis als radiocommandant, die een uitstekende kern had gevormd met ir Valmijn, Lourens Valkhof en Welgraven als medewerkers.

Ik had eenige malen het voorrecht een oefeningsavond van deze groep te mogen bijwonen ten huize van Graafhuis en ik heb bewondering gehad voor de serieuze en intensieve wijze van oefenen.

In Venlo had de Chef-monteur van de P.T.T. A.G. Teunissen de leiding op zich genomen en was onmiddellijk begonnen eenige marconisten in opleiding te nemen. Deze groep won nog aanzienlijk aan innerlijke kracht, toen de oogenshijnlijk zoo kalme, maar in werkelijkheid vastberaden Electro-technisch ambtenaar van de P.T.T. Kommelse zijn medewerking ging verleenen. Met Teunissen werd Kommelse in het Zuiden één van mijn beste vrienden.

Zeer verdienstelijk heeft zich in het Zuiden ook gemaakt de Referendaris van de P.T.T. te Venlo J. Talens, die als hoofdbindings-

officier van den Generaal-majoor J.R.L. Jans belangrijk werk heeft gedaan.

Met Eta Rommelse werd hij op 26 September 1944 gearresteerd (Eunissen had tijdig de vlucht kunnen nemen). Zij werden evenwel gelukkig in de nacht van 14 op 15 April 1945 uit de gevangenis te Assen bevrijd.

Ondertusschen hadden de radiogroepen een nieuw dak boven het hoofd gekregen. Uit praktische overwegingen en teneinde een volledige ontplooiing van den radiodienst mogelijk te maken had "Karel", voorzover het den radiodienst betrof "Vrij Nederland" losgelaten en zich geplaatst onder den O.D.

De O.D. zou zich belasten met de aanstelling van verbindingsofficiëren (Vbo), die voor het contact tusschen den radiocommandant ter plaatse en den plaatselijken, c.q. gewestelijken commandant van den O.D. had zorg te dragen; voor het opzoeken van geschikte zendposten; voor het fourneeren van het benodigde geld voor het aanschaffen en onderhouden van de apparatuur; het aanwijzen en opleiden van code-officiëren (Co) en andere buiten het terrein van den radiodienst vallende maatregelen. In de praktijk heeft er meermalen aan de uitvoering van deze maatregelen veel ontbroken, hetgeen achteraf ook wel verklaarbaar is.

De herhaaldelijk wisselende commando's in verschillende plaatsen maakten het vormen van contact soms practisch onmogelijk. Het aanwijzen van "geschikte" zendposten strandde veelal op de begrijpelijke ondeskundigheid van plaatselijke- of gewestelijke commandanten. In verband met de gevaren aan het werk verbonden wenschten sommigen van deze functionarissen volkomen onbekend te blijven, hetgeen zeer stroef werken tengevolge had.

Tenslotte werd het dan ook zoo, dat onze radiogroep zelf ging zorgdragen voor het opzoeken van geschikte zendposten en bekwame personen voor code-officier doergaf van den Chef Staf. Door gebruik

te maken van het bekend recept "frappez toujours", het steeds maar opnieuw klagen en reclameeren bij den staf, kwam eindelijk ook overal het gewenschte contact tot stand.

Ook het onderlinge contact in de kopgroep radio was inmiddels tot stand gekomen. In het drankoffiehuis voor het station in Amersfoort had reeds eenige malen een korte bespreking plaats gevonden tusschen CMD, CMC, "Fred" radiocommandant "Noord", "Dries" radiocommandant "Zuid", "Andries" radiocommandant "West" en "Chris", de speciale koerier van den Chef Staf, waar de groote lijnen werden besproken en vastgelegd. Aangezien het, voor ieder toegenbelijke koffiehuis zich niet leende voor het houden van uitvoerige besprekingen, daarvoor ook te kwetsbaar was en bovendien het aantal deelnemers toenam, werd naar een meer geschikte gelegenheid gezocht en dank zij de relaties van "Karel" ook gevonden. In den vervolg werd vergaderd bij "Johan" (Angel Lichtdrukinstallatie Muurhuizen 55 Amersfoort). Aanvankelijk trad "Johan" alleen als de royale gastheer op. Zijn uitstekende sigaren en sigaretten zullen niet licht worden vergeeten, doch spoedig werd hij een belangrijke medewerker van de groep. Iedere veertien dagen, op Zaterdag, zag men daar bijeen: "Karel", "Ton", "Chris", "Fred", "Kees", "Andries", "Gom Berend", "Gom Piet", "Johan" en nu en dan de één of andere gast.

In opdracht van den CMD was door mij een uitvoerige instructie ontworpen over de wijze van werken van de radioposten. Hierin was vastgelegd, welke roepletters de verschillende posten zouden krijgen, in welke volgorde en op welke wijze een oproep van het leidinggevend station moest worden beantwoord, hoe de berichtenwisseling moest plaats vinden, hoe eventuele navragen moesten worden gedaan, hoe het reçu behoorde te worden gegeven en hoe tusslotte bij proefverkeer moest worden gehandeld. Het geheel besloeg een uniforme en zoo vlot mogelijke werkwijze. De Instructie was door den Chef Staf goedgekeurd en daarna aan de diverse radiocommandanten ter hand gesteld. In een handig boekformaat had "Karel" een door mij ontworpen

telegramformulier doen drukken, waarop de berichten moesten worden opgenomen. Door de handige kolommen-indeling kwam niet alleen elke vijf-letter-codegroep tot zijn recht, doch kon de marconist op een snelle wijze constateeren, of het aantal ontvangen groepen overeenstond met dat van de inleiding. Deze formulieren hebben later uitstekende diensten bewezen bij het Engeland-verkeer.

Na maandenlang werken en voorbereiden kon tenslotte aan den Chef Staf worden medegedeeld, dat onze organisatie in de meest belangrijke plaatsen van Nederland voltooid was, namelijk in de navolgende plaatsen : Amsterdam, Haarlem, den Haag, Rotterdam, Utrecht, Middelburg, Breda, 's Hertogenbosch, Venlo - met als nevenstation Maastricht -, Nijmegen, Arnhem, Apeldoorn, Enschede, Zwolle (Hasselt), Leeuwarden en Groningen.

Verschillende proefuitzendingen vonden plaats, die allen bij mij thuis op een geijkte H.R.O. werden beluisterd, teneinde de golf-lengte te kunnen vaststellen en bij te groote afwijking het station op de aangewezen golf te kunnen brengen. Ook een 24-uur proef werd gehouden. De resultaten van deze proefuitzendingen waren zeer verschillend. Sommige posten kwamen uitstekend door en werden overal gehoord, anderen waren minder goed of zelfs onhoorbaar. Het gevolg was, een nieuw bezoek aan die zendposten, beproeven en nazien van de apparatuur, het opnieuw instellen van den zender, het verbeteren en verloggen van de antenne enz. Veelal nam "Karel" dergelijke bezoeken voor zijn rekening.

Rekening houdende met het feit, dat bij een eventueele invasie of ander gewelddadig optreden de elektrische stroom wel eens zou kunnen uitvallen, werden de zendposten ook uitgerust met omvormertjes en auto-accu's, opdat onder alle omstandigheden zou kunnen worden gewerkt.

Door den Hoofd-code-officier, (de Resident uit Amsterdam) waren inmiddels de chef-codeofficiëren opgeleid, die op hun beurt weer

hadden zorg te dragen voor het opleiden van de onder hen staande codeofficiëren.

Het contact tusschen de kopgroep radio en den Chef Staf werd, zooals reeds werd opgemerkt, onderhouden door zijn koerier-vertegenwoordiger "Chris", die in den aanvang alle besprekingen mede maakte, doch later uitsluitend met "Karel" en mij de verbinding met de Staf vormde. Ook aan "Chris" bewaar ik de aangenaamste herinneringen. Hij was een prettige kameraad en buitengewoon actief.

Vanzelfsprekend moesten de medewerkers ook van de noodige "papieren" worden voorzien. Het geleek op sommige bijeenkomsten bij "Johan" een ware centrale van vervalschingen. Nagemaakte stempels van alle mogelijke Duitsche instanties en Nederlandsche staatsbedrijven lagen op de tafel. Fotografische vergrootingen van bepaalde formulieren moesten worden gemaakt, waarvan later weer cliché's werden gemaakt, drukproeven enz. enz. Handteekeningen werden door experts nagemaakt, het juiste papier van de juiste dikte en nauwkeurig van kleur moest worden opgespoord en worden uitgezocht. In dat alles was "Karel" een specialist en voor elk onderdeel wist hij de daarvoor geschikte medewerkers te vinden.

Naast persoonsbewijzen, werden legitimatiebewijzen van de P.T.T., vergunningen om in verboden provincies te mogen komen, P.T.T.-persoonenvervoerbewijzen 2e klasse van de spoorwegen, Ausweisen, fietsvergunningen, vergunningen om gedurende den sporttijd op straat te mogen zijn enz. enz. gefabriceerd.

De resultaten waren dikwijls zóó frappant, dat de papieren niet van "echt" waren te onderscheiden.

ENGELANDVERKEER.

Zoover waren wij met den opbouw van het binnenlandsche net gevorderd, toen van "Fred" (Tijdgat) een telefonische mededeeling inkwam, om voor een hoogst belangrijke aangelegenheid onmiddellijk naar Groningen te willen komen. Het bleek, dat een spionagegroep in Delfzijl, welke, zocals later bleek onder leiding stond van "Zwaantje" (dr Oosterhuis) en die een intensief verkeer met Engeland via Zweden onderhield, van Engeland een zend-ontvangapparaat had ontvangen. Deze apparatuur was o.m. uitgerust met 4 kristallen (een dag-kristal met uitwijkfrequentie en een nachtkristal, eveneens met uitwijkfrequentie; de daggolf was ongeveer 47- en de nachtgolf op plus minus 86 meter).

Tot dusverre had deze spionagegroep, die later bleek een onderdeel te zijn van het groote spionage-net in Nederland en België, onder leiding van "Rienus" (van der Meerschen uit Gent), uitsluitend gebruik gemaakt van eenige kustvaarders, die vanuit Delfzijl op Zweden ^{voaren} ~~verrezen~~. Een vertrouwensman in Zweden droeg zorg, dat de aangekomen documenten per vliegtuig naar Engeland werden doorgezonden.

De groep van "Zwaantje" beschikte blijkbaar niet over een medewerker, die in staat was de zend-ontvanginstallatie te bedienen en had daarom een leeraar van de Zeevaartschool in zijn groep opgenomen. Deze man met de schuilnaam "Frins" (Koning) slaagde er evenwel niet in de verbinding met Engeland tot stand te brengen, ondanks, dat hij bijna een week lang, zowel overdag, als des nachts, vanuit zijn woning in Delfzijl daartoe pogingen in het werk had gesteld. Teneinde had hij onzen zend-amateur Dirk Rustema uit Middelstum, onzen "Joop", om advies gevraagd, die in zijn kwaliteit van "vbo" (verbindingsofficier) van den O.D.

"Fred"

"Fred" van één en ander kennis gaf, die de zaak zóó belangrijk achtte, dat hij mij direct inschakelde.

"Fred" en ik hebben daarop een bezoek gebracht aan "Prins". Op deze bespreking hebben wij "Prins" gewezen op het groote belang van een dergelijke radio-verbinding, ook voor onze organisatie, den "O.E." en hem de volledige medewerking van de kopgroep radio toegezegd. Daar "Prins" van meening was, dat het vermogen van het zendertje té gering was, heb ik hem beloofd de kwestie met "Karel" te zullen bespreken, teneinde met spoed een nieuw zendertje van eenig grooter vermogen te doen bouwen en ons bereid verklaard mede te helpen de verbinding tot stand te brengen. Reeds bij deze gelegenheid heb ik "Prins" nadrukkelijk gewezen op het groote gevaar, dat hij liep, om steeds vanuit één bepaald perceel in Delfzijl uit te zenden. Al achtte ik de capaciteiten van de Gestapo op het gebied van peilen niet groot, op den duur moest bij een dergelijke werkwijze ontdekking volgen.

Helaas hebben de feiten mij later in het gelijk gesteld.

Het bij den zender, "de Soto" genaamd, behoorende werkplan, alsmede de code was eveneens in het bezit van "Prins".

Teneinde te onderzoeken, of én de zeeweg naar Engeland via Zweden én de toekomstige radio-verbinding met Engeland, plus ontvangen apparatuur absoluut "safe" was en geen Duitse provocatie, had ik "Prins" voorgesteld een briefje naar Engeland via Zweden te verzenden waarin bevestiging aan de Nederlandsche autoriteiten in Londen werd gevraagd. Bij bevestiging moest door Radio-Oranje de slagzin worden uitgesproken: "Geen knollen voor citroenen". Met dit voorstel ging "Prins" accoord en de brief werd gereedgemaakt en verzonden.

Het spreekt, dat vanaf dit oogenblik Radio-Oranje, zoowel door Groningen, als door mij met groote belangstelling werd beluisterd en het is begrijpelijk, dat ik eenigszins ontroerd was, toen na 10 dagen Radio-Oranje zei: "hier is een belangrijk bericht - Geen knollen voor citroenen". Deze mededeeling werd gedurende drie achtereenvolgende dagen herhaald.

Door dit bericht stond de betrouwbaarheid van zender met bijbehorende code, alsmede de zeeweg van Delfzijl naar Zweden vast, terwijl ongeveer 10 dagen noodig waren, om stukken vanuit Delfzijl naar Engeland te krijgen.

Van dezen zeeweg heeft de Chef Staf, die aanvankelijk alleen beschikte over den langen weg via Zwitserland, een dankbaar en veelvuldig gebruik gemaakt. Vele negatieven werden per boot verzonden, waaronder de code 101 van den O.B. Van deze code heeft de Chef Staf voor het verzenden van belangrijke berichten de laatste maanden voor mijn arrestatie gebruik gemaakt.

Ook personen, waar de Regeering in Londen prijs op stelde, of die uit persoonlijke veiligheidsoverwegingen uit Nederland moesten verdwijnen, werden door deze kustvaarders vanuit Delfzijl naar Zweden gesmokkeld. Ondanks de aanwezigheid van Duitse marine-bewaking, die niet alleen vóór het vertrek elk schip grondig onderzochten, doch tot aan de Zweedsche territoriale wateren op het schip aanwezig bleven, slaagden deze mannen er in, maandenlang hun gevaarlijk, doch zoo belangrijk werk te volbrengen. Deze mannen hebben voor ons Vaderland uitstekend werk verricht.

Ik heb in de gevangenis te Lüttringhausen met twee kapiteins van deze kustvaart kennisgemaakt: Wester en Roossien, beiden uit Delfzijl. Ook zij waren ter dood veroordeeld, doch eveneens om onbegrijpelijke redenen gespaard. Het waren jonge, doch dappere kerels, waarvoor ik groot respect heb gekregen. Ik hoop, nu wij allen uit de Duitse hel zijn bevrijd, hen nog dikwijls te

ontmoeten

ontmoeten; het zijn mannen om trotsch op te zijn.

Natuurlijk had ik na mijn terugkeer uit Groningen de zaak direct met "Karel" besproken, die mij reeds na eenige dagen een met een G L 6 uitgerust apparaat ter beschikking kon stellen. De bouw van dit apparaat was zoodanig, dat het eigenlijk zindertje in de zijzak van de colbertjas kon worden gestoken, het natuurlijk ongevaarlijke plaatspannings-apparaat weeg wat zwaarder en was vanzelf ook groter. Door de aanwezigheid van eenige stekerpennen met contra-gaten kon de zender op hoogst eenvoudige wijze aan het p.s.a. worden verbonden. Loose snoeren, altijd lastige dingen, kwamen daardoor te vervallen.

Vanzelfsprekend had ik ook den Chef Staf via "Chris" van deze verbindingsmogelijkheid op Engeland volledig op de hoogte gebracht. Ook de Chef Staf bleek de belangrijkheid van een verbinding met Londen in te zien en daarop prijs te stellen.

Met de nieuwe apparatuur werd naar het Noorden getrokken en reeds de eerste uitzending naar Engeland slaagde volkomen. Er werd hierbij van een uitstekende kortegolf-ontvanger gebruik gemaakt. Wij kwamen in "Engeland" keihard door. Later is gebleken, dat het aanvankelijk falen van de verbinding niet zoozeer te wijten was aan het geringe vermogen van de "Soto" zender, dan wel aan de mindere vaardigheid om den ontvanger te bedienen. Het geheele geval, zender-ontvanger plus p.s.a. was niet groter dan een sigarenkistje en kon gemakkelijk in een actetasch worden medegenomen. Door den uiterst gecompliceerden bouw bezat de ontvanger een vrij kleine afstemschaal, terwijl het bereik vrij groot was, namelijk van ongeveer 25 - tot bijna 100 Meter. De afstemming was daarom zeer moeilijk en critisch en vereischte groote vaardigheid. Wij hebben, door

het aanbrengen van eenige bandspreiding en het gebruik maken van een lange staaf voor het afstemmen, waardoor dit veel "fijner" werd, van dergelijke ontvangers veel genoeg gehad, vooral, toen de meeste ontvangtoestellen, als gevolg van het inleversbevel, moesten worden opgeborgen.

Ook de Chef van den Staf had onmiddellijk van deze radio-verbinding gebruik gemaakt en eenige telegrammen aan de Nederlandsche Regeering in Londen verzonden. In één van de antwoord-telegrammen werd aan "Zwaantje" medegedeeld, dat ook de O.D. van deze verbinding gebruik moest maken. Doch hierbij deed zich het moeilijke en dwaze geval voor, dat alleen "Prins" in het bezit van de code was. Wij bezaten wel afschriften van de werkwijze en werktijden van de "Soto", doch de code wenschte "Prins" niet af te staan. Elk bericht, dat de Chef Staf wenschte te verzenden moest eerst naar Delfzijl worden gebracht, om door "Prins" te worden gecodeerd en evenzoo moest elk ontvangen telegram den zelfden weg afleggen om te worden gedecodeerd. Elke poging, om voor den O.D. te kunnen beschikken over de "Soto-code" strandde op de persoonlijke eerbij van "Prins". Het moeilijke in deze geschiedenis was, dat elk te verzenden en elk ontvangen telegram eenige dagen vertraging had, omdat het eerst "Prins" moest passeeren; vooral voor speedberichten beteekende dit groote- en overbodige stagnatie; het dwaze was, dat "Prins", die geheel buiten den O.D. stond, op deze wijze kennis nam van den inhoud van berichten, gewisseld tusschen den Chef Staf en de Nederlandsche Regeering in Londen. Bovendien was de O.D. op deze wijze volkomen afhankelijk van "Prins" en kon nooit controleeren, of de opgegeven tekst geheel en zonder weglatingen werd omgezet. Dat dergelijke dingen plaats vonden bleek ons helaas later.

"Joop"

"Joop" (Rustema) onderhield in zijn kwaliteit van "vbo" het contact met "Prins" en bracht aan den laatsten alle te codeëren- en te decodeëren telegrammen. De hoeveelheid werd soms "Prins" te machtig en daarom verzocht hij af en toe "Joop" hem te willen assisteeren. Het gevolg hiervan was, dat we al speedig in het bezit waren van het versje, dat bij de onzetting moest worden gebezigt: "Toen onze mop een mopje was enz enz". Er ontbrak nu nog alleen het geheime getal en ik verzocht "Joop" hier zoo mogelijk achter te komen. Na dagen zijn kans te hebben afgewacht, gelukte het tenslotte "Joop" dit getal te bemachtigen. De O.D. was onafhankelijk van "Prins". Onstreeks dien tijd hadden we "Prins" een bericht laten codeeren waarin aan Engeland om toezending van een bepaald type ontvanger werd gevraagd, terwijl tevens eenige technische gegevens werden gevraagd en gegeven. Niet alleen bleek bij decodeering onzerzijds, dat de strekking van het telegram was gewijzigd, doch ook, dat "Prins" in de allereerste plaats om toezending van zoo'n ontvanger voor hemzelf had verzocht. Contrôle op "Prins" had dus wel terdege zin gehad.

Speedig ontdekte "Prins", dat de berichten door ons zelfstandig werden behandeld en het gevolg was een onderhoud ten huize van "Fred", waarbij ook "Koos" (Rijkeboer), onze code-officier aanwezig was. Teneinde "Joop" te dekken en de verstandhouding niet te zeer te vertroebelen, werd de zaak zóo gesteld, dat het aan "Koos" gelukt was de code te ontcijferen. Of "Prins" dit geloofde weten wij niet. De bespreking was vrij heftig, vooral de wijze, waarop hij ons bericht ten eigen bate had veranderd, werd hem zwaar aangebekend. Bovendien werd hij er nogmaals op gewezen, dat het voor den Chef Staf ontoelaatbaar

was, dat onbevoegden inzage kregen van de door deze/ autori-
teit aan de Nederlandsche autoriteiten in Londen te verzenden
en ontvangen berichten, hetgeen "Prins" niet wenschte in te
zien. Ook bij deze gelegenheid heb ik "Prins" wederom met
grooten nadruk gewezen op het gevaar dat hij en de radio-
verbinding liep, doordat hij voor zijn uitzendingen uitsluitend
was aangewezen op zijn woonplaats in Delfzijl en stelde hem
voor de radio-verbinding te laten verzorgen door de hoofdgroep
radio van den O.D. en op dit terrein met den O.D. te willen
samenwerken. Hierbij werd o.m. gewezen op de meer dan 20 zend-
posten, die ter beschikking van den O.D. stonden en die over
geheel Nederland waren verspreid. Hierdoor was het mogelijk
dat op één bepaald adres slechts eens in de 5 of 6 weken werd
uitgezonden, waardoor de kans op ontdekking tot een minimum
werd gereduceerd. Het mocht niet baten. "Prins" bleef star
vasthouden aan ZIJN verbinding en wenschte de eer (!) met
niemand te deelen.

Vanaf dit oogenblik zijn we met de verbinding onzen eigen
weg gegaan, al bleven we bereid, als "Prins" geen verbinding
kon krijgen, zijn berichten door te zenden. Nu we onze be-
richten zelfstandig konden behandelen, hebben we onmiddellijk
aan Engeland voorgesteld afzonderlijke werktijden voor den
O.D. en voor "Zwaantje" te willen vaststellen en op de tijden
voor den O.D. bestemd geen berichten te willen brengen, bestemd
voor "Zwaantje" en omgekeerd. Dit voorstel werd door Engeland
met instemming ontvangen en in overleg met ons werden de tijden
vastgesteld. Veel later werd door ons nog aan Engeland aanbe-
volen dagelijks om 7 uur 's morgens eventueel voor den O.D.
voorhanden telegrammen zoogenaamd blind te willen brengen, dis
zonder, dat onmiddellijk requ werd gegeven. Hierdoor werd

bereikt een bespoediging van in Engeland aanwezige berichten en een ontlasting van onzen eigen werktijd. Deze wijze van werken heeft uitstekend voldaan. In de praktijk bleek de nachtgolf (ongeveer 85 M) de beste resultaten te geven. Zoo gauw wij weer in de lucht kwamen en dat duurde soms wel eens 2 à 3 dagen, werd natuurlijk allereerst kwijting gegeven van de ontvangen telegrammen.

Nu we met de Engeland-verbinding volkomen op eigen beenen stonden, kon de zaak grondig worden aangepakt. Een groot aantal zendposten werd gezocht en ingericht. In het Noorden van ons land was, vooral door de activiteit van "Fred" de zaak spoedig voor elkaar. Wij beschikten daar over zendposten bij "Joop" (Rustema) in Middelstum; bij onzen amateur Boelens in Hoogezand; bij Harry Beenen in Groningen; bij onzen radio-commandant Tijdgat in Groningen, op de boerderij van Veldstra (wat een prachtkerel was dat) die in de nabijheid van Joure woonde en op het laatst ook in Aduard.

In den Haag werd meerdere malen uitgezonden vanuit mijn eigen woning, vanuit den Radio-contrôledienst op den Scheveningsche weg, bij den Radio-commandant Reijns vanuit zijn woning en vanuit het gebouw van de Christelijke Jongemannen vereeniging (CJ.V) aan de Prinsegracht, waar de conciërge Boon ons uitstekende diensten heeft verleend. Ondanks, dat hij tweemaal een huiszoeking heeft gehad, bleef hij zijn gebouw en zijn ontvanger voor ons ter beschikking stellen. Een ideale plaats om de apparatuur te verbergen was bij Boon een zaal, waar wel een 20-tal orgels stonden opgeslagen. In één daarvan verdween onze zender met bijbehoren en was practisch onvindbaar.

In Haalddijk werd uitgezonden bij Barends. In Stompwijk op een boerderij. In andere deelen van het land had "Karel" voor

de noodige posten gezorgd; op een boerderij in Assendelft, vanuit de woning van Aussems in Koog-Zaandijk, vanuit een woning in Koog-ad-Zaan, vanuit een garage in den Ham bij Amersfoort, vanuit enkele woningen in Baarn en omgeving, vanuit een watertoren in de buurt van Dootinchem (Pieterse), vanuit de Vondelstraat in Amsterdam, vanuit de woning van Teunissen in Venlo en vanuit nog eenige andere plaatsen.

Was ter plaatse een ^{ontvanger}omroeper aanwezig, dan werd deze geschikt gemaakt voor het ontvangen van telegrafiesignalen, hetgeen werkelijk ideaal was en een goede ontvangst mogelijk maakte, er werden antennes aangelegd of verbeterd enz.

Later kwamen er natuurlijk moeilijkheden, toen alle radiotoestellen moesten worden ingeleverd. Geen enkele medewerker heeft daaraan voldaan. Doch het toestel was op een dergelijke plaats opgeborgen, dat het niet mogelijk was, wanneer "Ton" daar plotseling verscheen om een uitzending te plegen, het apparaat uit de ondergrondse gewelven voor die 1 of 2 uur naar boven te halen. Het gevolg hiervan was, dat wij nu altijd de zend-ontvanger van Engeland door het land moesten meesjouden, met de gevaren daaraan verbonden. Aangezien evenwel een vrouw in dat opzicht minder kwetsbaar bleek dan een man, hebben wij meerdere malen in die kritieke maanden van de bereidwilligheid van eenige echtgenooten gebruik moeten maken. Zoo had de echtgenoot van "Fred" eenige malen den zender onder haar berusting, toen we vanuit Groningen per tram naar Heerenveen en vandaar per fiets naar onze vriend Veldstra in Joure moesten, terwijl ook mijn vrouw verschillende malen assistentie verleende, toen ik per bus naar Naaldwijk moest en in de omgeving van Varsseveld een uitzending had te verzorgen. In die dagen was het antenne-vraagstuk een groot probleem,

overal moesten immers de antennes worden afgebroken en zonder antenne kan je nu eenmaal niet met Engeland werken. Het ging niet overal zoo eenvoudig als bij Rustema in Middelstum, die bij onzen komst eenvoudig een bamboestok met een willekeurig eind draad er aan in zijn tuin pootte waarop het prima ging. Het centrum en het Westland vroegen daarentegen om een heel goede antenne. Bij boerderijen was dat niet zoo moeilijk; de bliksemafleider werd eenvoudig onderbroken en we hadden een goede antenne en aarde ter onzer beschikking. In Joure, waar de boerderij een dergelijke installatie niet bezat, werd keurig en onzichtbaar een draad langs de gevel van het huis gelegd; in een hoog gebouw, zooals dat van de C.M.V. in den Haag voldeed ook heel goed een antenne van een halve golflengte, gespannen tusschen de balken op den zolder. Minder gemakkelijk ging het bij woonhuizen in het centrum en midden van het land, Het was dikwijls tobben, doch we hebben er ons kunnen doorslaan.

Inmiddels had Engeland via Zweden een tweede apparaat gezonden, wederom compleet met bijbehorend werkplan, kristallen en een bijzondere werkcode. De naam van dit apparaat was de "Wolseley". Met dit apparaat is het een duistere geschiedenis geweest. Bij herhaling vroeg Engeland aan ons "hebben jullie de "Wolseley" nu, werk er dan ook mee, maar de O.D. had geen "Wolseley"; "Prins" stond het apparaat niet af. De Chef van den Staf vroeg ons herhaaldelijk om inlichtingen en moest Engeland dan maar weer antwoorden, dat de apparatuur door "Prins" niet was doorgezonden. Tenslotte heeft Engeland er zich maar bij neergelegd en er bij "Prins" op aangedrongen dan zelf met de "Wolseley" in de lucht te willen komen.

Enigen tijd later deelde Engeland aan den Chef O.D. en aan "Zwaantje" mede, dat er twee volledige apparaten onder weg

waren:

waren: "Eton III" en "Eton IV" en dat deze uitsluitend voor den O.D. bestemd waren. Deze apparaten hebben wij uit Delfzijl ontvangen. Waar elk toestel o.m. beschikte over 4 kristallen, konden we nu bij onze uitzendingen steeds van een andere frequentie gebruik maken. Nauwkeurig werd aangeteekend, welke frequentie bij een uitzending gebezigd was en er werd dan door mij voor zorggedragen, dat bij een volgende uitzending op die plaats van een ander kristal werd gebruik gemaakt. Waren zeer veel telegrammen voorhanden, dan werd de uitzending ook wel halverwege onderbroken, om op een andere frequentie te worden vervolgd. In een tweetal codegroepen kon namelijk worden aangegeven, op welken dag, welk uur en welke frequentie zou worden uitgezonden. Op heel eenvoudige wijze kon dus van golflengte worden gewisseld.

In de praktijk bleek de 40 M golf zeer afhankelijk te zijn van condities, behalve in Groningen en Friesland. (vermoedelijk een kwestie van de bodemgesteldheid).

Vooraf in het Westen, in den Achterhoek en ook in Amersfoort was de verbinding bij tijden zeer slecht en werd Engeland, zelfs op een H.R.O. soms nauwelijks gehoord en kwamen ook wij in Engeland zeer slecht door. Alleen op bepaalde tijden en bij een bepaalde frequentie ging het werken vanuit die plaatsen uitstekend. Eenigen tijd voor mijn arrestatie was ik dan ook begonnen met het aanleggen van een statistiek, waarin werd aange-teekend, op welk uur en op welke frequentie op een bepaalde plaats was uitgezonden; hoeveel telegrammen er konden worden overgebracht en met welk resultaat (goed-matig-slecht). Op deze wijze hoopte ik in staat te zijn een zoodanige regeling te maken, dat overal het werken behoorlijk mogelijk was. In de provincie Groningen, maar vooral in Friesland ging het praktisch

altijd. Wanneer de berichten zich ophoopten en te oud dreigden te worden, werd maar weer naar het Noorden getrokken, om dan op een snelle wijze de telegrammen te spuien. Ik heb op die wijze in Joure in één uitzending wel eens een kleine 20 telegrammen weggewerkt. Het ging enorm: "Fred" aan den ontvanger, ik aan de sleutel. In een behoorlijk tempo werd het bericht overgebracht en nauwelijks had ik de sleutel losgelaten, of op het zelfde oogenblik volgde reçu. Het was fijn werken met Engeland, het waren uitstekende "namers" daar.

Het waren niet altijd alleen telegrammen van den Chef Staf die moesten worden overgebracht, of van mij. Wij kregen ook berichten te verwerken van bepaalde personen, die door Engeland waren uitgeworpen en in ons land een bepaalde opdracht hadden te vervullen. Telegrammen van "Henderson", "Piet Maartens", "Frans" en enkele anderen kwamen meermalen voor. Ik heb eens zwaar genoept op "Frans", die een bericht van liefst 180 code-groepen door mij liet overseinen. Later werden zijn telegrammen dan ook in kleiner formaat aangeboden.

De zendposten in de provincie Groningen en Friesland hebben in het Engeland-verkeer een belangrijke rol gespeeld en dankbaar herdenk ik al mijn vrienden, die mij zoo trouw hebben bijgestaan.

Ik herinner mij nog de eerste uitzending bij Doelens in Hoogezand. Ná het eerste bericht, dat door ons was overgebracht, bracht Engeland een telegram. "Kees" trok zich in een kamer terug, om het bericht te decodseren. Grootte spanning bij ons alleen, wat de inhoud wel zou zijn. Menige teleurstelling, toen de inhoud ongeveer luidde: "u komt hier heelhard door, u is veel te sterk, verminder uw energie". En dan te bedenken, dat er met een éénlaaps zender werd gewerkt en er van energie-vermindering

geen sprake kon zijn.

Het ging ook wel eens minder vlot.

Zoo herinner ik mij ook een uitzending bij Rustema in Middelstum. Het ging, zooals steeds bij "Joop" prachtig, doch midden in het laatste, vrij groote bericht, stegen plotse-
ling groote rookwolken uit het plaatsspanningsapparaat op. De transformator stond op het punt van verbranden. Het gelukte ons evenwel, door steeds na enkele geseinde groepen, de zender even uit te schakelen, de uitzending tot een goed einde te brengen, al konden wij daarna het plaatsspanningsapparaat wel voor goed afschrijven. De operator aan de overzijde zal wel niet begrepen hebben, wat er bij ons aan de hand was.

Teneinde het aflaveren van telegrammen aan den Chef Staf en van dezen aan mij te bespoedigen, werd mij een speciale koerier toegevoegd, namelijk "Kees" (v.d.Lichte). Dit bleek een zeer gelukkige greep te zijn geweest. De wijze waarop "Kees" zijn taak vanaf het eerste, tot het laatste oogenblik heeft opgevat, verdient meer dan lof. Elk uur van den dag stond hij voor mij gereed, één telefoontje aan den Dominé in Haarlem : "Kan Kees komen", was voldoende; met den volgenden trein was hij present. Kees, wat hebben wij gesjouwd, toen de grond in den Haag me te warm werd en ik hals over kop met al mijn bezittingen naar Amsterdam moest verhuizen. De bijna niet in te pakken H.R.O., met zijn afzonderlijk vrij zwaar plaatsspanningsapparaat, mijn schrijfmachine, de complete zender met toebehooren, al mijn bescheiden, plus het eten, dat ik persé van mijn vrouw moest meenemen die blijkbaar dacht, dat ik in Bokum zou verhongeren. Ondanks onze "kavetsbare" en vrij opzichtige bagage zijn we veilig in mijn tijdelijk hoofdkwartier in

de Vondelstraat aangekomen en konden we, ongezien door de burens, al die spullen 74 treden hoog naar mijn kamer sjuwen. Deze reis heeft ons heel wat zweetdruppels gekost, maar den volgenden dag om 7 uur 's morgens kon ik in mijn nieuwe woning reeds de berichten van Engeland nemen.

Maandenlang heb ik op de meest prettige wijze en in de beste verstandhouding met "Kees" samengewerkt. Hij was een pracht koerier met een juiste opvatting van zijn taak.

Zeer veel tijd nam het codeeren en decodeeren van de berichten in beslag.

Het heeft mij dikwijls mijn nachtrust gekost. Ik gaf zooveel mogelijk van te voren via "Kees" aan den Chef Staf bericht, wanneer ik voor eenige dagen naar het Noorden of Zuiden trok. Meermalen kwam dan "Kees" den avond voor mijn vertrek nog met verschillende berichten, die ik dan natuurlijk nog moest codeeren. Daar het omzetten een uiterst nauwkeurig werk was en ik mij de gewoonte had aangewend, zoo mogelijk elk gecodeerd bericht, voor controle ook nog te decodeeren, kostte dat uren. Ik heb verscheidene malen tot 3 uur 's nachts daaraan moeten werken, waarbij mijn zoon mij trouw behulpzaam was met het oplezen van de reeksen letters, tot het ook hem op een bepaald oogenblik ging duizelen. En dan weer om 6 uur de deur uit, om den eersten trein naar Groningen te kunnen halen; het was kort nacht, doch het werk gaf voldoening.

Enige maanden vóór mijn arrestatie is, op advies van den Ico (hoofd-codeofficier), den resident in Amsterdam, die van oordeel was, dat de gebezigde code te kwetsbaar was, door den Chef Staf gebruik gemaakt van de, ook in Engeland aanwezige code 101.

Teneinde de berichten nog te kunnen verkorten en ontcijfering door den vijand nog te bemoeilijken, werden de berichten, voor

zoover mogelijk, eerst omgezet in de bekende XAA-code. Of dit codeeren een succes is geweest geloof ik niet, het heeft Engeland herhaaldelijk voor moeilijkheden geplaatst, navragen waren aan de orde van den dag en ik kreeg dan ook den indruk, dat het heel stroef ging. Het vlot heen en weer "praten" van de voorafgaande maanden was voorbij. Deze indruk werd later bevestigd door het Hoofd van de Nederlandsche Inlichtingendienst in Londen, Luitenant Kolonel Dr. Somer, die over dit code-systeem niet erg te spreken was.

Ik was door den Chef Staf gemachtigd om bijzondere voorvallen in Nederland zelfstandig aan Engeland te melden en eerst daarna den Chef van den Staf kennis te geven. Op deze wijze waren de berichten voor Engeland actueel en niet eenige dagen oud. Zoo werd de geslaagde aanslag op Posthuma, de arrestatie van de artsen, het indelveren van de radio-toestellen en vele andere aangename- en minder aangename voorvallen à la minute doorgegeven. Het bleef altijd een sensatie, wanneer Radio-Oranje daar onmiddellijk op reageerde. Voor dergelijke berichten, alsmede voor aangelegenheden, den radiodienst betreffende, bleef ik gebruik maken van de "Soto"-code, een nieuw rijmpje was wel voor mij in de 101-code aangekomen, doch heb ik nimmer van den resident ontvangen.

Er werden op de vele reizen ook wel eens pijnlijke- en moeilijke oogenblikken beleefd.

Ik herinner mij een uitzending op Zaterdag in Assendelft. Aussema, de radiocdt van West had zijn omroepontvanger van te voren naar de boerderij gebracht, omdat men daar over geen geschikte ontvanger beschikte, zoodat we op den heenreis alleen de zender, de kristallen en de telegrammen hadden mee te dragen. De afspraak met Engeland was, om om 3 uur te beginnen. Het

begin

begon buitengewoon vlot, de eerste telegrammen werden snel
 overgebracht; daarna in een groot bericht, waarvan ik veilig-
 heidshalve om de 25 groepen regu vroeg, werd het donderen,
 de condities werden slechter en slechter. Ik moest behalve
 dat telegram er beslist nog eenige loozen, de rest zou ik dan
 den volgenden dag in Kooglaandijk verwerken. Ik kon tenslotte
 met de noodige herhalingen nog juist de beide code-groepen
 weggrijpen, waarin ik aan Engeland verzocht, om 6 uur te willen
 terugkomen. Inderdaad ging het op dat tijdstip weer goed, doch
 toen ik tot slot nog een telegram van ongeveer 80 groepen
 wilde wegwerken, was het wederom mis, navraag op navraag volgde
 en dit telegram moest weg. De ramp was, dat men dien avond in
 den Zaanstreek voor straf om 8 uur moest binnen zijn, terwijl het
 naar Kooglaandijk ongeveer 40 minuten fietsen was, het werd
 7 uur, het werd half acht, steeds navragen, eindelijk om 10 over
 half acht had ik regu binnen. Alle apparaten moesten mee, we
 moesten ze nu eenmaal den volgenden morgen gebruiken. De groote
 omroepontvanger in een doos achter op de fiets van Aussen, in
 mijn koffer de zender met bijbehorende spullen en het ge-
 reedschap. Om 7.45 werd gestart. "Als we naar vóór 8 uur de
 brug zijn gepasseerd", zei "Andries", "want daar staan Duitschers
 op wacht." In een razend tempo vlogen we over den weg. Het
 gelukte ons, even voor 8 uur de brug te passeeren, ons hart
 klopte, zouden de noffen ons aanhouden? Gelukkig, het gebeurde
 niet, er werd zelfs geen aandacht geschonken aan onze bagage.
 Toen verder de rijkestraatweg af. "Andries" met de, tenslotte
 ongevaarlijke, omroepontvanger voorop en ik een 50 Meter achter
 hem. Mocht hij onverhoopt worden aangehouden, dan kon ik nog
 altijd probeeren met fiets en spullen in de drooge sloot naast
 den weg te verdwijnen. Alles verliep evenwel naar wensch en

het

het sloeg half negen, toen we heel voorzichtig aan de achterzijde het huis van "Andries" binnen gingen. Het geluk was met ons geweest.

Een ander geval: Bij mijn vrienden in den Ham bij Amersfoort zou ik een uitzending verzorgen. Ik was deze maal alleen. Ik had een tweetal spoed telegrammen, die beslist weg moesten. Het ging hopeloos slecht. Zoolang ik bezig was, stonden een zoon en een knecht op den uitkijk, om bij gevaar zoo mogelijk nog te kunnen waarschuwen. Na anderhalf uur onafgebroken tobben, kon ik eindelijk de boel afbreken. Toen op de fiets terug naar Amersfoort, doch een eind vóór Amersfoort werd ik aangehouden door 2 politiemannen in burger, die mijn bagage wenschten te onderzoeken. Je denkt natuurlijk onmiddellijk, ze hebben een grove peiling gedaan en zetten nu de wegen af. Uiterlijk heel kalm haalde ik mijn logistatiepapieren van de PTT te voorschijn en zei "ik heb mijn meetapparaten van de PTT in mijn koffer, heb in den Ham bij de radiocentrale metingen moeten verrichten" en deed gelijktijd mijn koffer open. "In orde mijnheer, gaat Uw gang". Ze hadden mijn hart kunnen hooren benzen. Misschien was het slechts controle op het voeren van levensmiddelen, doch in zoo'n geval spreekt je slechte geweten.

Volgens "Karel" ben ik eens in de Geldersche Achterhoek door het oog van een naald gekropen. Ik zou in de omgeving van Terborg in het gebouw van de drinkwaterleiding een uitzending verzorgen. Apparatuur was aanwezig. Het geval bleek een groote Eco-zender te zijn, dus met een kristal kon ik niets beginnen. Veel tijd van voorbereiding was er niet, omdat er bovendien nog een antenne moest worden gespannen. "Karel" was bij deze uitzending aanwezig. We hebben nog getracht, met behulp van

het

het ontvangstestel denzender op 46 M te krijgen, doch Engeland antwoordde niet, of we zaten niet op 46 M, of Engeland vertrouwde de zaak niet, omdat het geval niet kristal gestuurd was. Ik zou den volgenden zondag met eigen apparatuur terugkomen. Vermoedelijk heeft Pietersen in den loop van de week nog proeven met dien zender gedaan, ik weet het niet, doch volgens "Karel" was de aandacht van de Duitschers op de omgeving gevestigd. Mijn vrouw ging mee naar Varsseveld en nam gedurende de reis mijn zender onder haar hoede. De uitzending verliep buitengewoon vlot en dit was onze redding. We vertrokken per fiets via een zij-uitgang en "Karel" vertelde mij dat, waren we den hoofduitgang uitgegaan, dan waren we in handen van de noffen gevallen, want op nog geen 10 Meter afstand stond een Duitse peilwagen. Er werd later op den dag nog een huiszoeking in de gebouwen gedaan, natuurlijk zonder resultaat. Pietersen is nog eenige weken "ondergedoken" geweest, doch verdere moeilijkheden zijn niet ontstaan. Alleen heb ik vanzelfsprekend deze zendpost van mijn lijstje geschrapt.

Misverstanden met den Chef van den Staf bleven natuurlijk ook niet uit. We hadden van den beginne af, alle verzonden telegrammen van een volgnummer voorzien, omist de Chef wenschte dat een logboek, waarop nummer en korte inhoud, zou worden bijgehouden. In verband met de houding van "Prins" was het in den aanvang een chaos geweest, wij brachten in de eerste weken herhaaldelijk telegrammen van "dwaaantje" over, die we dan natuurlijk van een nummer van ons moesten voorzien. In het begin wisten we ook niet, welke de gevaren waren, die we onderweg hadden te trotseeren en daarom werden de berichten, die verzonden waren, onmiddellijk daarna vernietigd. Mede omdat in het begin ook de zenuwen een woerdje meespraken, kon je je

na weken niet meer herinneren, onder welk nummer bepaalde telegrammen waren verzonden, zoodat het logboek in den aanvang nogal wat hiaten vertoonde. Ook kwam het in het begin wel voor, dat de telegrammen niet in de juiste volgorde werden overgebracht, omdat de "grootte" van het bericht een rol speelde. Dit veroorzaakte veel opmerkingen van den Chef Staf, veel besprekingen met "Chris" en veel correspondentie. Het was van de zijde van de Staf wel begrijpelijk, dat een telegram werd ontworpen, waarin aan de overzijde werd geklaagd over gebrek aan discipline van het radiopersoneel (medewerkers). Doch na meerdere besprekingen werd dit telegram gelukkig ingetrokken, waardoor een breuk tusschen "Karel" en den O.D. werd voorkomen. "Karel" was nu eenmaal een man van groot formaat in de illegaliteit, al kon hij de zaken wel eens te scherp stellen. Ik meende evenwel in deze telegram-kwestie de zijde te moeten kiezen van "Karel", die ontzettend veel en goed werk heeft verricht.

Ik heb mij steeds op het standpunt geplaatst, dat ik, als behorende onder den O.D., mij stipt had te houden aan de bevelen, die door den Chef Staf werden verstrekt. Eenmaal, bij het uitbreken van de Meistaking ben ik daar van afgeweken. Deze staking, ik kon daar ruiterlijk voor uit, had niet mijn sympathie. Ik heb dat "Karel", die in dat verzet één van de belangrijkste leiders was, onomwonden gezegd. Ik kon mij niet vereenigen met proclamaties, die de bevolking opriepen tot stakingen, met de bloedige gevolgen daarvan verbanden, terwijl de ontwerpers veilig ondergedoken waren. Bovendien stond het vast, dat de stakers onmogelijk op dat tijdstip op deaverkelijken steun van de overzijde zouden kunnen rekenen. Desondanks heb ik, toen "Karel" mij de opdracht gaf een verkorte

inhoud van de proclamaties, alsmede alle verordeningen van Rauter aan Engeland over te brengen, daaraan gevolg gegeven, vooral, omdat hij, als Chef van den Radiodienst, de volle verantwoordelijkheid tegenover den Chef van den Staf zou dragen. Dit is de eenige maal geweest, dat ik ongeveer 4 uur aan een stuk met Engeland heb gewerkt, de oproep van den Raad van Verzet om de actie door Radio-Oranje te doen steunen, heeft uitstekende resultaten gehad, dagenlang heeft Radio-Oranje in krachtige toespraken de staking gesteund.

De bom barstte, toen de Nederlandsche Regering in Londen aan den Chef van den Staf Inlichtingen verzocht over den Raad van Verzet en een opgave vroeg van de personen, die in dien Raad zitting hadden. Ik kan mij volkomen de ontstemming van den Chef Staf indenken, toen bleek, dat zonder zijn medeweten deze telegrammen waren verzonden. Toen "Karel" dan ook nog meerdere telegrammen over deze aangelegenheid wilde verzenden, heb ik dat resoluut geweigerd en hem medegedeeld, dat ik in den vervolge, de normale actuele telegrammen uitgezonderd, uitsluitend berichten zou verzenden, die van den Chef Staf kwamen.

Er werden verschillende besprekingen aan deze pijnlijke kwestie gewijd tusschen "Karel", "Chris" (ik weet nu eerst, dat Chris-Bührmann heet) en mij, waarbij "Chris" de gevoelens van den Chef Staf vertolkte. Het ging er meermalen vrij heftig toe, "Karel" wenschte evenwel niet toe te geven. Tot een oplossing hebben deze besprekingen dan ook eigenlijk niet geleid, alleen heeft "Karel" doorgedreven, dat in den vervolge "Chris" de li-daagse besprekingen met de gewestelijke radio-commandanten niet meer zou bijwonen, aangezien "daar uitsluitend interne radio-aangelegenheden werden besproken". Vanaf dit oogenblik heeft het niet meer geboterd. "Karel" voelde de werkingssfeer

in den O.D. voor hem te beperkt en gaf een groot gedeelte van zijn tijd aan andere illegale bewegingen. Ik blijf van meening, dat hij, in welk verband, of in welke organisatie ook, alleen reeds door zijn persoonlijkheid, buitengewoon werk heeft verricht, werk waarvan de belangrijkheid in vele gevallen ver boven dat van den O.D. lag. Vrees was hem volkomen vreemd, de gevaarlijkste opdrachten voerde hij uit en hij was voor velen een voorbeeld. Doch door al dat andere werk moest zijn eigenlijke werk, dat van Chef van den Radiodienst van den O.D. lijden. Het gevolg was, dat hij steeds meer medewerkers in de kopgroep radio inschakelde, op elke volgende bijeenkomst zag men weer nieuwe gezichten. Al die lieden kregen een bepaalde taak, waardoor zijn werk werd verlicht en hij meer tijd voor andere organisaties ter beschikking kreeg.

Al beviel mij deze gang van zaken niet en al heb ik dit meer-malen "Karel" medegedeeld, ik heb er geen "portefeuille-kwestie" van gemaakt, omdat dat binnenlandsche net tenslotte niet zóó kwetsbaar was. Anders werd evenwel de zaak, toen hij aan het Engeland-verkeer begon. Hij had reeds eenige malen gepoogd mij narconisten voor het verkeer met Engeland op te dringen. Ik heb dit steeds afgewezen.

Op een bepaald oogenblik kwam "Karel" met het voorstel bij mij, dat alle radiocommandanten op de hoogte zouden worden gebracht van de code, welke in het Engeland-verkeer gebruikt werd. Ik heb mij daartegen verzet, omdat ik het onjuist vond, dat al deze menschen, die niet in het Engeland-verkeer waren ingeschakeld deze code zouden kennen en daardoor kennis konden nemen van den inhoud van de berichten van- of voor den Chef Staf. Met dit standpunt heeft de Chef van den Staf zich volkomen vereenigd en mij gelast dit dan ook na te laten. Een pijnlijk moment was

het

het daarna voor mij, toen ik voor een uitzending bij Aussems in Koog-Zaandijk moest zijn en daar de opdracht van "Karel" vond, Mevr. Aussems de code te leeren. Ik heb, ondanks de minder prettige verstandhouding welke daardoor ontstond, dit positief geweigerd.

Alleen "Koos" (Rijkeboer) in Groningen, die vanaf het begin zijn medewerking op dat gebied had verleend, bleef als codeofficier ingeschakeld.

Daarna kreeg ik van "Karel" een "ontwerp Engeland-verkeer" toegezonden. In dit ontwerp had hij het land in een aantal districten verdeeld. In elk district zou voor het Engeland-verkeer worden benoemd een radio-commandant, een technicus en eenige marconisten. Mijn taak zou dan zijn de telegrammen van den Chef Staf te distribueeren, te bepalen op welken dag een bepaalde groep zou moeten uitzenden, zorg te dragen, dat telegrammen en kristal aan den radio-commandant zouden worden toegezonden enz. enz. Tegen dit ontwerp heb ik mij met klein verzet. In de allereerste plaats was het aantal telegrammen van dien aard, dat ik deze, met mijn medewerkers in het Noorden en in den Haag, zonder eenige moeilijkheid kon verwerken. Vervolgens achtte ik het funest, dat nog een 30-tal menschen werden ingeschakeld en dus ook van de verbinding met Engeland op de hoogte waren. Contrôle, of ook andere berichten, dan die van den C.D. naar Engeland werden overgezonden, was er ook niet. Veel te lichtvaardig werd heen gestapt over de z.g. condities. Nu was het nog zóó, dat, wanneer ik bijv. vandaag in den Haag, wegens de slechte condities, geen behoorlijke verbinding met Engeland kon krijgen, ik morgen naar Assendelft of Amersfoort ging, om het daar te beproeven. Vertraging werd dus tot het uiterste teruggebracht. Dat zou nu radicaal veranderen. Ik moest

2 dagen vóór de uitzending hebben te zorgen, dat telegrammen enz. in het bezit van den betreffenden radio-commandant waren. Veronderstel nu, dat de uitzending niet gelukte, dan mocht ik blij zijn, wanneer de bescheiden den volgenden dag weer in mijn bezit waren. Ik kon dan een andere groep aanwijzen, den daarop volgenden dag mijn koerier daar heen sturen, in de hoop, dat 2 dagen later de telegrammen zouden kunnen worden overgebracht. Ze waren inmiddels al een week oud geworden.

Op al deze gronden achtte ik dit ontwerp ²onaanvaardbaar.

"Chris", de vertegenwoordiger van den Chef Staf deelde mijn zienswijze volkomen en ook de Chef Staf deelde mij via "Chris" mede, met mijn afwijzende houding in te stemmen.

Het bleef niet alleen bij deze kwestie. Het was mij reeds meermalen bij besprekingen met medewerkers van "Karel" gebleken, dat ook zij op de hoogte waren van het bestaan van de verbinding met Engeland. In Baarn trof ik eens een man of zes aan, die met onzen radio-dienst niets uitstaande hadden en die volkomen op de hoogte bleken te zijn. Dit heb ik den Chef Staf gerapporteerd. Ik heb toen eens een lijstje samengesteld van menschen, die met onze organisatie niets uitstaande hadden en die van het bestaan van de verbinding afwisten. Ik kwam toen tot het ontstellende aantal van 50. Dit heb ik in een uitvoerige nota den Chef Staf medegedeeld en tegen deze gang van zaken ernstig bezwaar gemaakt. Ik heb daarbij voorstellen gedaan om hieraan radicaal een einde te maken. Het is mij door "Karel" hoogst kwalijk genomen, dat ik mij, buiten hem om, rechtstreeks tot den Chef van den O.B. had gewend. Ik geef onmiddellijk toe, dat dit organisatorisch onjuist van mij was, doch van "Karel" had ik in dit opzicht geen medewerking te verwachten, bovendien stond "Chris" in deze aangelegenheid geheel achter mij.

In een speciaal voor dit doel uitgeschreven bijeenkomst van alle medewerkers van de kopgroep radio, heeft "Karel" deze aangelegenheid aangesneden en mij dit onorganisatorisch optreden verweten. Ik heb bij deze gelegenheid er op gewezen, dat de verbinding met Engeland ernstig gevaar liep door het groot aantal onbevoegden, die van deze verbinding afwisten en geweigerd mijzelf op een presenteerblad aan de gestapo aan te bieden. Vanaf dit oogenblik is helaas verwijdering tusschen "Karel" en mij ontstaan. Ik blijf herhalen, dat "Karel" enorme capaciteiten bezat en ons land onschatbare diensten heeft bewezen, doch zijn systeem, van desnoods groep voor groep te laten oprollen, kon ik niet onderschrijven. Dit zou een onnoodig aantal slachtoffers hebben gecischt.

Inmiddels had de Chef Staf in een nota aan "Karel" zijn ongenoegen over deze gang van zaken uitgesproken, hem er op gewezen, dat het uit moest zijn, dat personen, die met de verbinding niets te maken hadden, daarvan op de hoogte werden gesteld en hem gelast zich uitsluitend te bemoeien met de technische aangelegenheden. Aan mij werd tot aan zijn eindbeslissing het verkeer met Engeland opgedragen en ik werd rechtstreeks geplaatst onder de bevelen van den Chef Staf.

Vanaf dat oogenblik had "Karel" het plan met den O.D. te breken. Ik heb nog een tusschenvoorstel gedaan, waarin ik "Karel" voorstelde op een volgende bijeenkomst mede te deelen, dat de Engelandverbinding zóó gevaarlijk was geworden, dat de Chef Staf besloten had de verbinding op te heffen en dan met een beperkt aantal geselecteerde deelnemers door te gaan en dat hij ("Karel") ook van deze verbinding de Chef bleef. Dit heeft hij geweigerd en uit zijn mededeelingen begreep ik, dat hij de radio-verbinding ook voor andere illegale groepen, dan den O.D. wilde gaan gebruiken.

In deze voor mij moeilijke dagen, - ik had nu eenmaal maanden en maanden met "Karel" samengewerkt -, heb ik zeer veel steun van den Chef Staf en van "Chris" ondervonden. Ik ben dan ook rustig met de zaak doorgegaan, daarbij geassisteerd door mijn medewerkers in Groningen en mijn radio-commandant in den Haag. Het deed minder prettig aan, dat Aussems, waarmede ik toch altijd prettig had samengewerkt, mij de mededeeling deed, dat ik uiteraard van hun zendposten geen gebruik meer zou kunnen maken. Het beteekende in de praktijk niets, daar ik over voldoende posten de beschikking had.

Aussems, die ik na mijn bevrijding in Mindhoven ontmoette, meende mij het verwijt te moeten maken, dat mijn starre houding tot gevolg heeft gehad, dat bij mijn arrestatie de geheele Engeland-verbinding verbroken is geworden en dat het tijden heeft geduurd, eer deze weer hersteld was. Dit is onjuist en getuigt bovendien van volkomen ondeskundigheid. In de allereerste plaats was wel terdege voor een opvolging gezorgd. Mocht ik worden gearresteerd, dan zou "Fred" (Tijdgat in Groningen) mijn functie overnemen, mocht ook hij vallen, dan zou "Dick" (Reijns in den Haag) zoo mogelijk de zaak continueeren. Dat "Fred" en ik practisch tegelijkertijd zouden worden gearresteerd, was van te voren niet kunnen worden voorzien, bovendien bleef toch nog altijd "Dick" Het hem is niet fair gehandeld. Kort na mijn arrestatie heeft "Karel" "Dick" bezocht en met hem de kwestie besproken. Mevr. Reijns verklaart, dat "Dick" geweigerd heeft op de voorstellen van "Karel" in te gaan en alleen in O.D.-verband de zaak te willen voortzetten. "Karel" heeft toen nagelaten den Chef Staf omtrent het bestaan van "Dick" in te lichten, want zooals later bleek, wist men aan de Staf niet, dat er in den Haag een "Dick" bestond. Eerst geruimen tijd na mijn arrestatie heeft "Kees" van mijn vrouw het adres van

"Dick"

"Dick" gekregen. Voor een opvolging was dus terdege gezorgd. Ik had bovendien behalve aan "Fred", ook aan "Dick" afschriften van de werkplannen Eton III en Eton IV verstrekt. Theoretisch was de zaak dus in orde.

En nu de ondeskundigheid. Het is volkomen logisch, dat na onze arrestatie de verbinding met Engeland verbroken was. Met de apparatuur waren ook de kristallen in handen van de gestapo gevallen. Zonder gelijkwaardige kristallen was dus nooit verbinding met Engeland te verkrijgen. Bovendien was het hoogst gevaarlijk en onverantwoordelijk om met Engeland te gaan werken volgens de plannen Eton III en Eton IV, omdat men natuurlijk niet kon weten, of deze plannen eveneens in het bezit van de gestapo waren. Wilde men de verbinding dus weer opnemen, dan moesten én kristallen van andere frequentie uit Engeland komen én bovendien nieuwe werkplannen, waarin ook de dienstcode was verwerkt.

Dat "Karel" niet in het bezit was van de werkschema's Eton III en Eton IV geef ik onmiddellijk toe. Hij had mij destijds telefonisch gevraagd deze plannen voor één dag te willen afstaan, teneinde deze te laten fotografeeren. Ik heb dit geweigerd, omdat ik begreep, dat daarvan buiten O.D.-verband gebruik zou worden gemaakt en gezegd, dat ik daarvoor eerst de toestemming van den Chef Staf behoeft. Deze laatste heeft mij verboden de plannen aan "Karel" ter hand te stellen. Wel heb ik aan den Chef Staf op zijn verzoek volledige afschriften van beide plannen doen toekomen. De Staf was dus ook na mijn arrestatie in het bezit daarvan. Laat ik verder over het verwijt van Aussens zwijgen.

Wat reeds lang verwacht werd gebeurde. Eind Juni, of begin Juli, kwam van Delfzijl het bericht, dat "Frins" was gearresteerd. Hiervan heb ik onmiddellijk Engeland kennisgegeven. Ik ben direct naar Groningen gegaan, om mij van de situatie op de hoogte te stellen.

stellen. Het droevige feit deed zich voor, dat "Prins" blijkbaar is gaan praten. Twee dagen na zijn arrestatie werd geheel Delfzijl gezuiverd. Dr Costerhuis werd gevangen genomen, twee kapiteins van de kustvaart en een bediende van het cargadoorskantoor. Een van de medewerkers van "Zwaantje" (dr Costerhuis), namelijk de "Zuster van Zwaantje" (Edens) was tijdig verdwenen en had ons nog een bericht voor Engeland kunnen overhandigen, waarin verzocht werd Zweden te willen waarschuwen, alsmede een bepaald schip. Dit bericht is door ons dienzelfden dag overgebracht. Ik heb, met goedvinden van den Chef Staf, daarop het verkeer met Engeland eenige dagen onderbroken, om de ontwikkeling van de zaak af te wachten. Toen geen bijzonderheden zich meer voordeden, hebben we na eenige dagen de verbinding weer opgenomen.

Op verzoek van de "Zuster van Zwaantje" (Edens Delfzijl) werd ook de groep "Hetty" in Voorburg ingelicht en steeds op de hoogte gehouden, van welke taak "Bel" (Belhuis) zich uitstekend heeft gekweten. Hij heeft, zoolang het mogelijk was, het contact tusschen het Noorden en de groep Hetty onderhouden.

De daarop volgende maanden heb ik met mijn Groningsche vrienden en met "Dick" buitengewoon prettig gewerkt. Van het codeeren en decodeeren was ik af, code 101 was in gebruik genomen en ik kreeg de telegrammen dus kant en klaar thuis. Na enkele besprekingen, zowel bij mij thuis, als in Amsterdam, konden de HCO (de resident) en ik het uitstekend vinden; de hoofd-codeofficier was steeds bereid aan mijn wenschen te voldoen, waar het de indeeling enz van de telegrammen betrof. Vooral de laatste 5 weken, dat ik in Amsterdam woonde, hebben wij prettig samengewerkt, ik zag hem bijna dagelijks om de door mij ontvangen berichten af te leveren en de te verzenden telegrammen in ontvangst te nemen. Ons eenige verschil van inzicht was de gebazigde code.

Eenige weken na de arrestatie van "Prins" werd "Joop" (Rustema uit Middelstum) gearresteerd. Hij was onze Vbo (verbindingsofficier) tusschen den gewestelijken commandant van den O.D. in de provincie Groningen en onzen gewestelijken radio-commandant "Fred" (Tijdgat). Aangezien niet te overzien was, hoe het verdere verloop zou zijn, achtten mijn Groningsche vrienden en ik het oogenblik aangebroken om te verdwijnen. Ik heb eerst eenige nachten elders in den Haag doorgebracht, doch toen de "S.D." mij begon te zoeken, ben ik, met de hulp van "Kees" hals over kop naar Amsterdam vertrokken. De Deutsche Dienstpost had inmiddels al aan de Nederlandsche PTT gemeld, dat van Schendel was gearresteerd, doch dit bericht was wel zeer voorbarig en enkele weken te vroeg.

Ik had den schuilnaam "Somer" aangenomen en trof het, wat de naam betreft, wel zeer ongelukkig, toen ik, door bemiddeling van "Chris" onderdak vond bij Zuster Winter, een gepensionneerde Hoofd-zuster van het Wilhelmina Gasthuis en wonende Vondelstraat 75. Het was een uiterst lief mensch en zij heeft alles gedaan, om mij het verblijf bij haar zoo aangenaam mogelijk te maken. Wat ik deed wist zij natuurlijk niet, zij wist alleen, dat ik uit den Haag weg moest en ze kende mij slechts als "Somer". Het doet mij nog leed, dat ik haar de overval in haar huis door den S.D. heb moeten sandoen en de ravage, die deze heeren ! hebben aangericht.

Ik voelde mij bij Zuster Winter even veilig als of ik in Londen zat. Slechts de Chef van den Staf en "Kees" wisten mijn adres. Ik had daarom in de Vondelstraat mijn geheele archief. Mijn ontvanger was daar blijvend opgesteld, transport was ook niet mogelijk en ik moest hem iederen morgen gebruiken. Vanzelfsprekend had ik, wanneer ik niet op reis was, daar ook mijn

apparatuur en de kristallen. Vervolgens had ik er mijn correspondentie met den Chef Staf, die ik wel moest bewaren, omdat meerdere malen naar vorige stukken werd verwezen en tenslotte de in de 101-code verzonden telegrammen, die ik op verzoek van den HGO, in verband met eventuele navragen, in mijn bezit hield. Had ik de beschikking gehad over nog een andere gelegenheid, dan zou ik daar het archief hebben opgeborgen. Het was nu eenmaal niet zoo en achteraf kaarten heeft geen zin.

Het was ons inmiddels bekend geworden, dat in de provincie Groningen een groot aantal peilwagens van den S.D. (er zijn dagen geweest, dat er liefst 9 aanwezig waren) jacht op ons maakten. We kenden de nummers van de wagens, wisten de garage, waarin ze werden gestald (mooi werk van de Groningse vrienden) en werden, als het mogelijk was, ook wel gewaarschuld, wanneer deze wagens startten. We hebben ons nooit veel kopzorgen over die peilwagens gemaakt, ik had te veel jaren zelf clandestiene zenders opgespoord om niet te weten, hoe ontzettend moeilijk het is, telegrafiezenders op 46 M te peilen en dus op te sporen. Bovendien sloeg ik de capaciteiten van de Duitschers op dit gebied niet hoog aan, zij misten uiteraard de routine, die voor dergelijk werk nodig is. Bij het verhoor, dat ik later door de z.g. technici van den S.D. had te ondergaan, is mij dat nog eens duidelijk gebleken.

We wisten dus, dat vooral de provincie Groningen, de aandacht van de heeren had. Toen heb ik een groote fout gemaakt, hoe verklaarbaar deze overigens ook is. Mijn radiocommandant in Groningen "Fred" had mij reeds eenige malen om mijn adres in Amsterdam gevraagd, om mij, indien nodig te kunnen bereiken. Ik had dat aanvankelijk geweigerd. Tenslotte ben ik voor zijn argumenten gezwich. Hij was ondergedoken en wisselde nog al eens van adres en waar hij practisch elke uitzending in het Noorden met mij

verzorgde, moest hij mij wel van een adreswijziging kennisgeven. Dit is mij funest geworden, in de laatste week van Augustus zond hij naar mijn adres in Amsterdam een brief en zette op de achterzijde een gefingeerde naam en straat. De post in Groningen is, zoals ik later hoorde, weken lang gecontroleerd geworden en de S.D. had nu beet. In de late avonduren van 3 September werd "Fred" en zijn echtgenoot, die gelukkig na 7 weken weer werd vrijgelaten, gearresteerd. Zaterdag volgden Polhuis en Beenen; "Kees" was gelukkig grondig ondergedoken en zij hebben hem nooit kunnen vinden. Eenige weken later volgde helaas onze vriend Veldstra uit Joure.

Zaterdagmorgen 4 September 1943.

Ik was, zoals mijn gewoonte was, wanneer ik "thuis" was, om 9 uur even naar de kerk, vlak tegenover mijn woning gegaan. Ik had om half tien een afspraak met "Kees", die voor mij een brief en ondergoed naar mijn vrouw in den Haag zou brengen, zoo nodig via "Dick". In dien brief stonden eenige dingen, die voor mijn vrouw wel eens bezwaarlijk konden zijn, doch die zij beslist moest weten. Om even voor half tien ging ik mijn woning binnen, om één en ander voor "Kees" te halen. Op mijn hooge post - 74 treden hoog - heb ik absoluut niets gehoord, wat op gevaar wees, had anders altijd veilig via het belendende perceel kunnen ontkomen.

Plotseling kwamen twee Hollandsche (!) rechercheurs met getrokken revolver binnen en eischten mijn persoonsbewijs. Ik gaf heel toevallig mijn eigen persoonsbewijs, waarop de eene tegen den andere opmerkte, "neen dien moeten we niet hebben, we zoeken Somer".

Ik kreeg mijn persoonsbewijs terug en moest mee naar beneden, waar alle bewoners bijeen waren gebracht. Zij werden stuk voor

stuk

stuk verhoord. Ik had aan een klein tafeltje, bedekt met een perzisch tapijt moeten plaats nemen, waar één der rechercheurs mij een verhoor afdam. Gedurende dat verhoor slaagde ik er in, het couvert met den brief aan mijn vrouw onder het tafelkleed te werken, waar hij eerst maanden later gevonden werd. Dat gevaar was dus weg. Men vroeg mij, wat ik in Amsterdam deed en ik vertelde uitvoerig, dat ik werkzaam was op het telegraafkantoor in den Haag en thans op hulpverleening op het kantoor in Amsterdam was. Ik wist natuurlijk, dat ik voor een verloren zaak streed, want bij de huiszoeking, die onherroepelijk zou volgen (men was trouwens in de vertrekken van Zuster Winter reeds daarmee begonnen) zou men natuurlijk, zoowel den zender, als het overige materiaal vinden. Er werd mij o.m. ook gevraagd, hoe lang ik reeds in Amsterdam was en ik had daarop geantwoord, ongeveer drie maanden. Ik bemerkte, dat één van de aanwezige dames in de hoek van de kamer tegen één der Duitschers iets zeide en voelde, dat het zooiets was van "drie maanden bestaat niet, we hebben den man geen van allen ooit gezien." De betreffende Duitscher sprong op me toe en brulde tegen mij: "bij de eerste beweging die U maakt, schieten we U neer". Het verhoor was plotseling ten einde en ik werd onder zware bewaking naar boven gebracht, waar men al spoedig alles vond, wat men noodig had. Mijn spel was uit. Liever was ik gevallen op het veld van eer, namelijk bij een uitzending, dan op deze wijze. Enfin het zij zoo.

Mijn handen werden op mijn rug gebonden en ik werd, onder begeleiding van een aantal revolvers, naar beneden gebracht, waar het aantal aanwezigen inmiddels belangrijk was uitgebreid. Allen, die in de buurt van het huis kwamen, werden eenvoudig naar binnen gehaald, de slager, de kruidenier enz. Tot mijn groote ontsteltenis ontdekte ik bij de aanwezige "slachtoffers" ook mijn koerier "Kees".

Dit kon een ramp beteekenen, immers "Kees" kende "Chris" en de laatste den Chef Staf. Niet dat ik vreesde, dat "Kees" of "Chris" zou praten, doch hij kon papieren bij zich hebben, die de S.D. op het spoor zouden kunnen zetten. Men was echter blijkbaar zóó verheugd over de groote vangst, dat de bevelvoerende S.D. er de verzamelde menigte toebrulde: "jullie kunt vertrekken, maar je zwijgt over hetgeen hier is gebeurd". En tot mijn groote blijdschap kon ook "Kees" vertrekken. We hebben elkaar eens aangekeken en daarmede was het afgeloopen. Menschelijkerwijze gesproken zouden we elkaar op deze wereld wel niet meer terug zien. Ik ontdekte toen ook de ravage, die men had aangericht, de geheele binnendeur van de appartementen van Euster Winter, die op dat oogenblik in Arnhem vertoefde, was ingetrapt.

Ik werd in de voor de deur staande auto gestopt, de apparatuur en al mijn eigendommen werden ingeladen en het was met "Ton" fini.

GEARRESTEERD.

Van de Vondelstraat werd ik gebracht naar de Euterpestraat, naar het hoofdkwartier van de S.D. in Amsterdam. Ik werd daar geheel ontkleed, mijn colbertcostuum onderging een volledige operatie. De revers werden opengescheurd, evenals al de naden van jas, vest en broek. Blijkbaar werden naar geheime documenten gezocht. Ook mijn ondergoed, sokken en schoenen werden aan een grondig onderzoek onderworpen. Toen ik mij weer had mogen aankleeden, was ik werkelijk in lopen gekleed.

Het zal toen ongeveer elf uur zijn geweest, ik werd weer in de auto gestopt en in een razend tempo gingen we naar Den Haag, waar ik om bij twaalf aan het Binnenhof werd afgeleverd. Ik werd, steeds geboeid natuurlijk, naar de tweede etage gebracht, waar ik in een leuningstoel werd geplaatst, waarna één van mijn beenen aan

de poot van den stoel werd geboeid. Men nam deze voorzorgsmaatregel om te voorkomen, dat je plotseling uit het raam zou springen, hetgeen, zooals ik later hoorde, was voorgekomen.

Dat eerste verhoor heeft 36 uur aan één stuk geduurd. Het begon onmiddellijk bij aankomst en eindigde voor de eerste maal zondagavond om even over 12 uur 's nachts. Zoo ongeveer om de 5 of 6 uur verscheen een nieuwe ploeg ondervragers, om de andere ploeg af te lossen.

Ik stelde mij in den aanvang van het verhoor op het standpunt alleen over mijzelf te spreken. Ik herhaalde maar steeds, U hebt toch alle bewijzen, U hebt den zender, de telegrammen, mijn bescheiden, ik beken te hebben gezonden, wat wilt U dan nog meer. Op een bepaald oogenblik zei ik nog, mijn geval is toch zoo eenvoudig als maar mogelijk is en ik beken toch, schieten jullie me dan dood.

Maar heel laconiek kreeg ik tot antwoord: "Aan een doode getuige hebben we niets, we willen meer weten, vertelt U maar."

Toen ook dat geen indruk maakte, werd één der S.D.ers erg boos, pakte de telefoon, draaide een nummer en zei: "U spreekt met de Gestapo, wilt U onmiddellijk de geheele familie van Schendel, Kamperfoelieplein 3 arresteeren", waarop ik antwoordde: "Wanneer dan toch mijn vrouw en kinderen gearresteerd worden, behoef ik helemaal niets meer te zeggen." Ik heb dat ongeveer een half uur volgehouden, waarop een nieuwe ploeg aantrad onder leiding van een zekere Haubrok, die later mijn Sachbearbeiter zou worden. Deze man trad vrij fatsoendelijk op en is dat trouwens altijd gebleven. Toen ik op die opbellerij wees, zei hij: "Ach, dat loopt zoo'n vaart niet, het duurt minstens een uur voor en al eer die opdracht wordt uitgevoerd."

Hij vroeg mij: "Kent U "Karel", "Fred", "Harry" en "Bol".?" Op mijn bevestigend antwoord vroeg hij: "Hoe zijn de werkelijke namen van die personen?" Toen ik antwoordde: "Ik ken alleen die lui bij hun schuilnamen" zei hij: "Kom, kom, U weet wel beter, U hebt altijd met die lui samen-gewerkt en U was bij hen kind in huis. "Fred" zit hier boven en wordt cok

ook verhoord en "Harry" en "Bol" zijn eveneens gearresteerd, waarop ik weer: "U kunt me nog meer vertellen, ik geloof niet alles." Haubrek zei daarop: "Ik zal nu iets doen, wat ik eigenlijk niet mag doen, ik zal U laten zien, dat "Fred" er is." Ik werd van de stoel losgemaakt, mee naar boven genomen en in een kamer gebracht. En inderdaad, gebouwd en op de zelfde wijze als ik daarvoor aan een stoel gekluisterd zat "Fred" (Charles Tijdgat). We hebben elkaar de hand gedrukt en elkaar sterkte toegewenst.

Het verhoor was nu even minder stroef; ik kon nu rustig over "Fred" gaan praten en vertelde dat ik hem had aangezoekt en overgehaald om dat werk te doen en dat hij inderdaad aan een enkele uitzending had deelgenomen. Dit laatste werd onmiddellijk tegengesproken (er werden tussen de beide kamers van het verhoor briefjes gewisseld) "Fred" had aan veel meer uitzendingen deelgenomen en of ik maar eens wilde vertellen, waar overal was uitgezonden. Ik zei: "In Amsterdam, waar ik gearresteerd werd, in den Haag bij mij thuis, toen niemand daar aanwezig was, 's avonds laat op den radio-contrôledienst en een enkele maal bij "Fred" thuis. "Oh, neen nog veel meer plaatsen" en hij nam een briefje op "Kent U Boelens, kent U Rustema, kent U Deenen". Alle zendposten waren dus al bekend en het had geen zin, dat verder te ontkennen en ik gaf dus toe, zoowel in Hoogezand, in Middelstum als in Groningen eveneens te hebben uitgezonden. Andere zendplaatsen waren mij niet bekend en ik heb dat gelukkig kunnen volhouden, waardoor ik al die menschen heb kunnen sparen. Alleen is onze vriend Veldstra uit Joure eenige dagen later gearresteerd, omdat men in de agenda van "Fred" het adres van Veldstra vond.

Fred's hetzelfde vond met de code plaats. Ik konde vanzelfsprekend de code niet en vertelde uitvoerig, dat ik de telegrammen van den Chef Staf kreeg in een voor mij absoluut onbekende code. Dit werd aanvankelijk niet aanvaard, want men zei: "U kent toch zeker dat vanje wel! Toen onze mop een mopje was, gaat U maar verder" en aangezien ik ook hierover

hierover niet behoefde te zwijgen, heb ik het versje dus verder opgedreund. Ik herinner mij, dat we nog even verschil van meening hadden, ik zei om. "was het aardig hem te zien" en bij hem stond op het lijstje "was het aardig om te zien".

Ik kreeg dan indruk, dat al die gegevens, waarover zij beschikt en reeds eenigen tijd oud waren, zij waren tenminste getypt en de papieren droegen een volgnummer.

Meer interesse hadden zij voor de wijze, waarop ik de telegrammen in mijn bezit kreeg. Ik deelde mede, dat ik deze ontving van mijn koerier "Kees". (Ik behoefde deze schuilnamen niet te verzwijgen, daar die allen in de in beslag genomen stukken voorkwamen.)

Namen wist ik natuurlijk van geen van allen en dat heb ik tot aan het einde volgehouden. Ik moest natuurlijk van al de lui persoonsbeschrijvingen geven, doch dat is van geen betekenis, je kletst maar wat.

Waar of "Kees" mij de berichten overhandigde en zonder haperen antwoordde ik "in de poort van Kleef naast het postkantoor in Amsterdam". "Daar ontmoette ik hem altijd Dinsdags en 's Vrijdags". Zij hebben dat geloofd, want Dinsdagmorgen kwam men in mijn cel in Scheveningen, ik moest mijn kleeven geven en een half uur later kreeg ik ze hersteld terug, ik werd geschoren en naar het Binnenhof vervoerd, waar Haubrok mij zeide: "het is Dinsdag, we gaan naar de Poort van Kleef in Amsterdam om "Kees" te ontmoeten". De methoden van de gestapo kennende, bij negatief resultaat een behoorlijke mishandeling, heb ik die reis, althans voor mij, niet door laten gaan. Ik zei o.m. "Dacht U, dat de O.D. zoo'n kinderachtig troepje was, dat zij op Dinsdag nog niet wisten, dat de cnc "Ton" op Zaterdag gepakt is". Het gelukte, ik werd tot een transport naar het Oranje-Hotel terugging, in het gebouw van Rauter in een cel gestopt en Haubrok ging blijkbaar alleen een kijkje nemen. Ik gunde hem de lol, "Kees" en ik hadden elkaar nog nooit in de Poort van Kleef ontmoet.

Zoo'n zelfde spelletje ^hverhaalde zich Zaterdag d.a.v.

Uit

Uit de stukken had men opgediept, dat 's Zaterdags de kopgroep Radio altijd een bespreking hield en men had mij de vraag gesteld, waar deze bijeenkomsten werden gehouden. Mijn antwoord luidde: "In het trankoffiehuis vóór het station in Amersfoort" en prompt op den volgenden Zaterdag werd ik in een kamertje in het Oranje-Hotel nog eens uitvoerig gevraagd, hoe al die personen, zooals "Karel", "Chris", "Andries", "Dries" en "Oom Berend" er precies uitzagen. Hij ging naar Amersfoort. Succes was natuurlijk bij voorbaat uitgesloten. Wij zijn met een paar luidjes, langer dan een jaar geleden, alleen de allereerste keer eens in dat trankoffiehuis tezamen gekomen, daarna werd veelal ten huize van "Johan" (Engel Amersfoort) of elders vergaderd. Maanden later werd ik in Haren nog eens bij Haubrok ontboden, die mij toebeet: "U hebt destijds gelogen, U vergaderde in Amersfoort bij "Johan", waarop ik antwoordde: "hoe komt U erbij, dat ik gelogen heb, we hebben in dat koffiehuis vergaderd en U hebt mij niet gevraagd, vergaderde U ook nog wel eens ergens ander en ik had geen aanleiding om U dat te vertellen".

Daarop het volgende spelletje: Kent U "Johan"? Jawel Hoe heette hij? Weet ik heusch niet. Weet U wel. Absoluut niet. Ik zal U helpen, heette hij "Teufel" (duivel)? Neen, zoo heette hij niet. Hoe dan? Geen Teufel? Neen, kan het me heusch niet meer herinneren. Verd... zal het dan zelf maar zeggen: "Engel". O ja, nu weet ik het weer. Het was Engel.

Moeilijker en ook pijnlijker was de behandeling van mijn zakagenda. Vooral het lijstje met telefoonnummers en namen had de bijzondere aandacht, later werd het boekje bladzijde voor bladzijde en aantekening voor aantekening onder de loupe genomen. Ik heb direct toegegeven, dat de telefoonnummers, waarvoor "Karel" stond, nummers waren, waar ik "Karel" wel eens kon bereiken, evenals het nummer, waarvoor "Kees" stond, het nummer was, waaronder ik "Kees" kon krijgen. Ten eerste hielp ontkennen niets, want het stond er nu eenmaal, maar bovendien

was ik, noch voor "Kees", noch voor "Karel" ongerust. "Kees" was bij mijn arrestatie geweest, hij zou wel zorgen verdwenen te zijn en "Karel" zou op dien Zaterdagmiddag zijn eerste onierhoud hebben met den Chef Staf en ongetwijfeld via "Kees" en "Chris" op de hoogte zijn gebracht.

Deze gedachte is nu gebleken, volkomen juist te zijn geweest, op dien zelfden Zaterdag heeft "Karel" in den Haag "Dick" (Reijns) opgebeld met de mededeeling: "Ton is ernstig ziek en in het ziekenhuis opgenomen".

Ik moest dus voor gevallen, die "safe" waren, of die reeds "zaten", zooals "Fred" en "Harry" zeer openhartig doen, om daardoor een betrouwbaren indruk te maken en zoo mogelijk de kwetsbare personen te redden. Dat me dit uiteindelijk gelukt is, is niet alleen het gevolg van mijn vindingrijk liegen, doch ook, omdat vooral Haubrok, verre van snugger was en bovendien nogal arrogant. Van deze laatste eigenschap heb ik meer-malen een dankbaar gebruik kunnen maken.

Toen hij dan ook aan de andere telefoonnummers begon, vroeg ik of ik iets mocht zeggen en ik zette dan in den breedte uit een, dat ik, als ambtenaar van den radio-controledienst, sedert ruim een jaar, mede belast was met het uitoefenen van controle op de radiohandelaren in Nederland en daarvoor het geheele land afreisde. Ik had een gezin en hij kon zich toch best indenken, dat ik van deze dienstreisen mede gebruik maakte, om voor mijn gezin zoo mogelijk aan levensmiddelen te komen. Dat begreep hij volkomen.

Ik had ook nog het geluk, dat voor die andere telefoonnummers geen schuilnamen stonden, zooals "Fred", "Harry", "Karel", en "Kees", doch de afkortingen van plaatsnamen zooals Vl voor Venlo, Nm voor Nijmegen, Vsv voor Varsseveld, Hst voor Hasselt enz. Ik heb daar ook nadrukkelijk op gewezen, waren dat medewerkers van me geweest, dan had daar een schuilnaam gestaan. Dit was niet het geval, het waren dan ook of collega's, of vrienden van me.

En ik begon mijn verhaals: Van Teunissen in Venlo, de Chef monteur van de P.T.T. kreeg ik altijd roggebrood, een enkele maal een paar eieren, van van Braak in Versseveld rogge en een enkele maal witte boonen, van Becker in Hasselt (de radio-commandant van Zwolle) had ik tweemaal boter gekregen en zoo werd een heel rijtje nummers afgewerkt, bruine boonen, groene erwten, tarwebloem, van alles had ik op de kop weten te tikken. Haubrok wilde zelfs een keer geestig zijn (hoe bestaat het voor een mof) en zei bij een bepaald telefoonnummer "nu krijgen we zeker groene boonen herr vonsjendel".

Een gelukkige factor was ook nog, dat waar ik inderdaad van sommige dezer vrienden wel eens levensmiddelen had toegezonden gekregen, bij eenige telefoonnummers ook het gironummer van den betrokkene stond, waar ik vanzelfsprekend ook de aandacht op vestigde.

Deze leugenpartij heeft volkomen succes gehad, geen van de betrokken medewerkers heeft bezoek gehad of moeilijkheden ondervonden.

Ik prijs mijzelf gelukkig onmiddellijk te hebben aangevoeld, dat het bij zoo'n eerste verhoor wel niet zou blijven en heb mijzelf daarop ingesteld. Iedere nacht na een verhoor gebruikte ik daarom een gedsalte van mijn nachtrust, die overigens ruim genoeg was, om grondig te repeteeren, wat ik precies over een bepaald persoon, of een bepaalde zaak had gezegd. Dit heeft de mening van Haubrok over mijn betrouwbaarheid vermoedelijk aanzienlijk versterkt. Inderdaad kreeg ik gelijk, niet alleen werd herhaaldelijk op een bepaalde zaak of bepaalde persoon teruggekomen, doch na ongeveer een 14 dagen verhoor, werd mij op een morgen gezegd, zie zoo herr vonsjendel, we zullen dit stapeltje nu maar eens op zij leggen (het was inmiddels een dik pak getypte vellen geworden) en laat ons nog maar eens opnieuw beginnen, we stappen maar over de inleiding heen, over de namen en woonplaatsen van uw familie, over uw ontwikkeling, uw maatschappelijke loopbaan enz. begint u maar eens bij het begin "hoe en wanneer bent U

met "Karel" en dus met de O.D. in contact gekomen. En de geheele litanie moest dagen lang weer worden afgedraaid en de beide protocollen werden natuurlijk later met elkaar vergeleken. Ik weet zeker, dat er geen verschillen in zijn ontdekt en dat ik Pieterse geen witte boonen, in plaats van groene erwten en Jansen geen tarwebloem voor roggebrood heb laten leveren. Haubrok was naïef, vrij stom en ijdel, dat is ongetwijfeld voor velen een geluk geweest. Toen ik positief verklaarde, dat mijn gezin niets van mijn werk afwist, ik eenige uitzendingen had gedaan, toen niemand thuis was en ik alles, wat ik voor mijn illegale werk nodig had gebracht had naar Amsterdam en daar door den S.D. in beslag was genomen en ik in mijn woning absoluut niets had, werd dit volkomen geloofd. Ik heb nooit thuis een huiszoeking gehad, alleen werd mijn huis geruimen tijd bewaakt, stond mijn telefoon onder controle en werd mijn post opgehouden.

Het Oranje-Hotel was, afgezien van den honger, die er geleden werd, het gesnuw en gesar van de S.S.-bewakers en de minnere gezelligheid van de cel, niet onaangenaam. Je zat er wel streng "Einzelfhaft" en je werd nooit gelucht, doch je had een pracht contact met je burens. Toen ik Maandagmiddag in mijn cel werd gestopt, volgde er onmiddellijk van mijn rechterburens een geklop op de muur, eerst reageerde ik er niet op, kende de situatie nog niet, doch toen het geklop zich eenige malen herhaald had, heb ik ook maar eens teruggeklopt. Daarna werd geroepen: "Bent U een nieuweling" en op mijn bevestigend antwoord zei men: Kijk U eens naar de rechterzijde van het tafeltje (er was een plank aan de muur bevestigd, die voor tafel dienst moest doen). U ziet daar een propje zitten, haal dat er eens uit en nadat ik dat gedaan had kwam een gat van bijna 2 cm diameter vrij. Hierop werd gezegd, nu kunnen we elkaar spreken en zien. Laten we met het laatste maar beginnen, gaat U maar eens aan de andere zijde van de cel op Uw krukje zitten, dan kunnen we U eens bekijken. Zoo gezegd, zoo gedaan en na eenige minuten werd geroepen, we hebben U alle drie gezien, komt U nu maar eens met ons kennismaken.

kennismaken. Ik me voor het gat opgesteld en jawel hoor, stuk voor stuk kon ik de luitjes uitstekend zien. "Ik ben Berkemeijer uit den Haag; aangenaam, hier van Schendel uit den Haag; dit is Paulussen uit Rotterdam en dit is, de naam is me ontschoten, het was een Duitscher uit Amsterdam."

Onmiddellijk werd ik beggepompt aan nieuws, ik had Zaterdagmorgen nog de B.B.C. beluisterd, dus kon vrij actueel nieuws vertellen. Het gaatje moest even worden dicht gestopt en een oogenblik later werd gebruld: "Hallo hier cel 570, hier volgt het laatste officiële nieuws uit Engeland", waarna getrouw het gehoorde werd herhaald. Het was jammer, dat de luitjes "hier cel 570" er bij hadden gezegd, want dit was gehoord een door een Hollandsche S.S. vloerwachter, die natuurlijk niet naliet, dit te rapporteeren. Den volgenden morgen kwam dan ook prompt dien ellendeling van een wachtmeester bij de jongens met de mededeeling "drie dagen kalte kost", zij werden naar "voren" gehaald, om te verklaren, hoe zij aan dat nieuws waren gekomen en alle drie hebben verklaard, dit bij den kapper te hebben gehoord. Verraad kende men daar niet, ik heb daar meerdere malen pracht staaltjes van ne gemaakt.

Drie dagen koude kost is een erge straf. Het beteekent, dat men drie dagen lang uitluistend moet leven op de 4 boterhammen, die 's avonds worden verstrekt. Zelfs de koffie, als zijnde een warm geval, werd 's morgens en 's avonds ingehouden. Wat dit bij den toch al geleden honger beteekent, begrijpt eenieder.

Ik heb van deze drie vrienden veel hartelijkheid en ook steun ondervonden. Af en toe werd er eens extra geklopt en zei men, het is zoo stil bij je, zit je soms in de put, vooruit kerel, we zullen maar eens een extra babbeltje houden en dan praten we maar weer eens over onze vrouwen en kinderen en vertel ik van mijn verhooren.

Hoe naief die Maubrok was, moge o.a. nog uit het volgende blijken. Hij was met mij bezig mijn zak-agenda grondig uit te pluizen, van

elk aantekeningetje moest ik een verklaring geven, in Augustus stuit-
 ten we plotseling op de letters RS bij een bepaalden datum. Ik her-
 innerde mij onmiddellijk, dat die aantekening RS, met een tusschen-
 ruimte van 5 à 6 weken nog tweemaal in mijn boekje voorkwam. Het be-
 teekende, dat ik op dien datum een uitzending naar Engeland zou ver-
 zorgen vanuit het huis van Reijns in den Haag, wiens roepletters als
 zend-amateur PA/RS waren. "Wat beteekent RS?" Even zat ik, doch ge-
 lukkig herinnerde ik mij, dat we kort daarvoor een dienstreis naar
 Roodeschool hadden besproken, waarvan de reisduur voor mijn declaratie
 in mijn agenda stond aangeeteekend. Alleen had ik daar de afkorting Rds
 gebruikt. Ik zei glashard "Rs beteekent Roodeschool". "A zoo, hebt
 U daar ook al uitgezonden, waarop ik antwoordde, welneen, U herinnert
 zich toch wel, dat ik daar straks verteld heb van dat storingsgeval
 in Roodeschool, dat we van het telefoondistrict in Groningen de klacht
 hadden ontvangen, dat de radio-centrale in Roodeschool door één of
 ander apparaat werd gestoord en dat ik daar een onderzoek heb inge-
 steld. De storing bleek te worden veroorzaakt door een massage-apparaat
 en ik heb de bezitters gelast het apparaat storingsvrij te maken en
 medegedeeld, dat ik terug zou komen, om te controleeren, of dat inder-
 daad geschied was. Welnu, die aantekening RS op dien datum in Augus-
 tus beduidt, dat ik voornemens was dien dag naar Roodeschool te gaan.
 Ik was evenwel door dienst verhinderd en was daarom van plan later te
 gaan, U zult nog tweemaal zoo'n promemorie aantekening RS tegenkomen.
 Het werd grif geslikt, terwijl de kerel nota bene een gedrukte alpha-
 betische lijst van de Nederlandsche zendamateurs voor zich had liggen.
 Je moet maar boffen met zoo'n bachelbeur. Eén ding heeft hij God
 zij dank over het hoofd gezien, op den omslag van de agenda had ik een
 heele boek krabbels staan, aantekeningen, die niets om het lijf hadden
 en veelal den dienst betreffen. Doch in het linkerbovenhoekje stond
 zeer ongelukkig geschreven(Ik had dat destijds in het donker moeten
doen

doen) de naam Aussars, de radio-commandant van West. Dit heeft hij tot drie maal toe over het hoofd gezien. Het boekje hebben we namelijk drie maal doorgenomen, het laatst nog in Haren.

Moeilijke oogenblikken heb ik beleefd bij het verhoor door de z.g. technici, doch ook zij maakten een capitale fout, waar ik een gretig gebruik van heb gemaakt.

Eén van die lui sprak vloeiend Nederlandsch en hij begon ongeveer als volgt: "Wij zijn ook amateurs en wij begrijpen volkomen, wat een sensatie het is, als je daar verbinding krijgt met Engeland. Wij doen ook aan die hobby en wij zouden, als wij in U plaats waren geweest, het ongetwijfeld ook hebben gedaan. Laten we daarom de zaak sportief opvatten. Wij hebben onze plicht moeten doen en getracht U door peilingen op te sporen. Laten we nu eens de peilingen gaan vergelijken met de werkelijke uitzendplaatsen, we kunnen dan eens vaststellen, hoe groot onze miswijzingen zijn geweest. In dat walletje trapste ik natuurlijk niet en ik herhaalde alleen in de bekende plaatsen in de provincie Groningen, in Amsterdam en vanuit de bekende 2 perceelen in den Haag te hebben uitgezonden. Men kwam toen met mijn statistiek op de proppen, waar ik gelukkig eerst van de laatste twee weken op had genoteerd, welke de resultaten waren van gehouden uitzendingen, wel stonden, te beginnen met Joure, alle plaatsen onder elkaar, van waaruit uitzendingen zouden plaats vinden.

Zij wenschten echter eerst over den Haag te praten, waar van meerdere plaatsen zou zijn uitgezonden. Ik hield evenwel voet bij stuk, mij waren slechts twee perceelen bekend. Toen zei er één: "U hebt uitgezonden vanuit het perceel Groenmarkt nr 3". Ik kon dit rustig ontkennen, doch begreep, dat men op het oog had of de woning van "Dick" in de Torenstraat, of het gebouw van de C.J.M.V. aan de Prinsengracht, beide perceelen, hemelsbreed, niet ver van de Groenmarkt verwijderd en van waaruit ik verscheidene malen had uitgezonden. Ik betoogde daarop, dan

dan heeft "Karel" vanuit den Haag gezonden, hij had nog eenige marinisten tot zijn beschikking en kreeg van mij zoo nodig de vereischte kristallen. Toen werd de capitale fout gemaakt. Een van de technici zei: "Het is heel goed mogelijk, dat "Karel" heeft uitgezonden, herinneren jullie niet, dat we nog tegen elkaar hebben gezegd, dat is niet het vlotte seinen, dat we gewoon zijn, er werd nog al stuttelig met vele vergissingen geseind". Dit klopte inderdaad, ik had "Dick", die indien zulks later nodig mocht zijn, mijn werkzaamheden zou overnemen, op zijn verzoek toegestaan, eens een uitzending te verzorgen. En door onvoldoende routine, en doordat zijn zenuwen hem nog al parten speelden, verliep één en ander niet erg vlot. Later, door gestadig oefenen, is "Dick" een prima seiner geworden.

Van de gemaakte fout is een denkbaar gebruik gemaakt. Niet alleen was ik van den den Haag af, doch viel, toen men mijn statistiek ging afwerken, bij al die plaatsen, van waaruit werd gezonden, behalve dan de provincie Groningen, op "Karel" terug.

Ik vertelde, dat ik eerst sedert eenige weken naar Amsterdam was uitgeweken, dat het de bedoeling was, dat ik het heele Engelandverkeer zou gaan verzorgen, doch door mijn arrestatie daarvoor geen kans meer had gekregen. Ik had mij steeds moeten beperken tot de provincie Groningen, de paar maal in den Haag en tenslotte in Amsterdam. "Karel" had steeds het verkeer vanuit de andere plaatsen in het land doen verzorgen. Ik verstrekte voor dat doel de kristallen en de telegrammen. In verband met het feit, dat het geheele verkeer in mijn handen zou worden gelegd, was ik begonnen met het aanleggen van een statistiek, die, zooals de heeren zien, dan ook nog slechts voor enkele plaatsen is ingewild, de gegevens, die daarop voorkomen heb ik van "Karel" ontvangen. Slechts "Karel" zou U dus daarover kunnen inlichten.

Men heeft dat geslikt en een groot aantal personen werd een arrestatie bespaard.

Hoe ver het combinatievermogen van de heeren ging, moge blijken uit het navolgende: Boven aan die statistiek stond "Joure"; men had bij mijn stukken een staatje gevonden, waarop mijn uitgaven stonden vermeld, zooals reis- en verblijfkosten en andere noodzakelijke betalingen. En in dat staatje stond o.m. "reiskosten naar Joure 2 personen zooveel." Het noodzakelijke verband ontging de heeren echter; men aanvaardde grif, dat ik nooit in Joure had uitgezonden.

Een moeilijk oogenblik was het, toen mijn ontvanger aan de beurt kwam. Ik had deze H.R.O. met medeweten van mijn chef van kantoor meegenomen. Ik begon te zeggen, toen men mij vroeg, "van wien is die ontvanger?" "Hij is van mij". "Van wien hebt U die gekocht?" "Weet niet meer". "Volkomen uitgesloten van een ontvanger, die 5 à 600 gulden heeft gekost, weet men drommels goed, waar die gekocht is" Ik hield nog even vol met ontkennen, tot één der technici opmerkte: "dat zoeken we wel uit, er staan nummers op het apparaat".

Het werd nu penibel. Er waren destijds door het radio-laboratorium een aantal H.R.O.-ontvangers in Amerika besteld, die o.m. bestemd waren voor den radio-contrôledienst en de onder dien dienst ressorteerende luisterposten. Bij de P.T.T. was natuurlijk een lijst aanwezig, waarop de nummers waren vastgelegd met het dienstonderdeel waarheen de toestellen waren verzonden. Het was dus een koud kunstje uit te vinden, dat het toestel van den radio-contrôledienst kwam. Terecht vreesde ik moeilijkheden voor mijn chef en mischien voor mijn collega's al wisten de laatsten niets van mijn werkzaamheden af. Gelukkig vond ik een oplossing. "Ik schaam me het te moeten zeggen, ik heb den ontvanger op kantoor gestolen". Uitgesloten zei men, een dergelijke ontvanger kan men niet, zonder dat het bemerkt wordt, van kantoor meenemen. "Toch is het zoo, mijn vrouw had vorige winter eens een keer groot gebrek aan brandhout. Ik herinnerde me, dat er in den kelder van den radio-contrôledienst een aantal leege kisten stonden en ik

ging op een avond naar kantoor om één der kisten in elkaar te slaan en mee naar huis te nemen. Ik ontdekte daarbij, dat in één der kisten een complete H.R.O. zat. Dit was heel goed mogelijk, omdat al de luisterposten in het land hun ontvanger hadden moeten opzenden, die door een bepaalde Duitse instantie zijn weggehaald. Vermoedelijk hebben ze dezen ontvanger over het hoofd gezien. Ik was natuurlijk wel in het bezit van een korte golfontvanger, doch een H.R.O. was stukken beter. Ik heb hem dus gestolen.

Ofschoon men bij latere verhooren nog wel heeft gepoogd, mij te laten verklaren, dat mijn chef wel van één of ander af wist, of minstens een oogje dicht deed en mij voor mijn reizen vrij gaf, het mocht hen niet gelukken. "Vraagt U maar na bij de P.T.T. en dan zal het U blijken, dat ik voor die reizen al mijn representatief verlof heb gebruikt." Ik vergat er natuurlijk bij te zeggen, dat ik h.v. één dag verlof nam en met toestemming van mijn chef er drie weg bleef. Gelukkig heeft noch mijn chef, noch één der collega's moeilijkheden ondervonden. Meldzame naievelingen.

Ik heb de nacht, na het verhoor door die technici niet kunnen slapen. Dat geval "Groenmarkt 3" zinde mij niets. Een blik op de kaart van den Haag en men moest bemerken, dat de Torenstraat daar practisch op uit kwam, één blik op hun amateurlijst en zij vonden daar RS (Reijns). Hoe moest ik "Dick" nu waarschuwen, dat zij in de buurt zochten en dat hij een peesje moest verdwijnen. En gelukkig vond ik de oplossing. Ik herinnerde mij, dat in één van de orgels in het gebouw van de C.J.M.V. een niet geheel compleet zendertje stond en ik bedocht dit, althans voorloopig, brokmateriaal op te offeren, om zoo mogelijk "Dick" te redden. Ik moest evenwel voorzichtig zijn. Ik kende de zwakke zijde van "Haubrok" wel, maar moest oppassen, dat hij geen argwaan kreeg. Het risico aan de zaak verbonden moest ik op den koop toe nemen.

Ik werd 's morgens gehaald om in é'n van de kamertjes van het Oranje-hotel te worden gehoord. Ik begon direct: Mijnheer Haubrok ik heb U een voorstel te doen, ik weet vermoedelijk in den Haag nog een zender te zitten. Het kan naar mijn weten bij drie adressen zijn en is daar door "Karel" neergezet. Ik wil niet, dat er nog meerdere slachtoffers vallen en wil daarom het geval, indien het daar nog aanwezig is, aan U doen overgeven. Ik stel daarbij echter twee voorwaarden, de eerste is, dat, aangezien de betrokkenen (ik herinner me, dat één van die adressen twee oude dames zijn!) absoluut van niets af weten,—"Karel" zette daar in den regel eenvoudig een pakje neer dat U onder geen beding kennis krijgt van die adresse, onschuldigen zouden anders vallen en de tweede voorwaarde is, dat U vanavond mijn vrouw hier laat komen en aan haar schriftelijk door mij laat opgeven aan welke adressen zij moet informeeren. Alleen op deze voorwaarde ben ik daartoe bereid.

Hij trapte er in : "Ik zal even met mijn chef overleggen" en belde het binnenhof op en vertelde wat ik hem had voorgesteld. Men ging er mede accoord en mijn vrouw werd opgebeld en medegedeeld, dat zij 's avonds mocht komen. Zelfs mijn zoon mocht meekomen en zij mochten wat eten en wat te rooken mede brengen.

's- Avonds werd mijn pantalon gehaald en kreeg die opgeperst terug. Ik werd geschoren en mijn haar geknipt; de buitenwereld moest weten, hoe uitstekend je daar verzorgd werd. (Dat ik in het begin met een baard van 3 weken had geleopen, ging niemand aan).

Om 7 uur werd ik uit mijn cel gehaald en naar een keurig gemeubileerde kamer gebracht. Clubfauteuils, een bank en perzen op den grond. Daar ontmoette ik mijn vrouw en mijn zoon. Hoe wij ons eerst gevoelden, kan ieder begrijpen. Ik wilde natuurlijk eerst zorgen, dat mijn vrouw en zoon werden veilig gesteld en zei tot mijn vrouw "je begrijptvanzelf niet, waarom ik gevangen ben genomen, welnu ik zal het je maar zeggen, ik heb met ingeland gewerkt, zij hebben mij gepakt, ze hebben mijn zender, mijn telegrammen, alles, het is dus afgelopen met mij, doch wees niet boos, dat ik er nooit met jullie over gesproken heb, ik mocht dat niet doen". Mijn vrouw snapte mij direct en deed heel verbaasd. Zij had nooit kunnen denken, dat ik zulk werk deed. Na een heelen tijd babbelen, in dit geval keek Haubrok blijkbaar niet op een uurtje, moest ik wel tot de zaak komen en vertelde mijn vrouw, dat er in den Haag nog een zendertje stond; dat ik niet wilde hebben, dat er nog meerdere slachtoffers, door te gaan spelen met dat ding, zouden vallen en dat zij dat dus moest ophalen. Heelilijk werd het, toen mijn vrouw verontwaardigd antwoordde : "Ik pleeg geen verraad, ik doe het niet". En ik moest al mijn overredingskracht aanwenden, om haar tenslotte te kunnen overhalen het te doen. "Goed, ik zal het doen, doch mits mijnheer Haubrok zijn oorewoord geeft, dat hij mij niet laat volgen, ofschoon ik zelf ook wel maatregelen zal nemen."

Haubrok gaf zijn woord als officier, ik kreeg een stukje papier en

6
een potlood en terwijl Haubrok een meter of drie van me af zat, schreef ik ongeveer het volgende: "wil, zoo mogelijk nog hedenavond, RS waarschuwen, dat peilingen zijn richting uit wijzen, laat hij voorloopig onderduiken, vraag hem een apparaatje uit orgel". "U schrijft nog al veel" zei Haubrok, waarop ik antwoordde "het zijn drie adressen en ik moet zoo volledig mogelijk zijn".

Nu kwam het groote risico. Zou Haubrok het briefje afnemen. Het gebeurde Goddank niet. Ik nam afscheid van mijn vrouw en zoon tot den volgenden avond, de nacht liet hen uit de poort, Haubrok ging naar binnen met mij, de opzet was geslaagd. Ondanks dat het reeds bij tien was, heeft mijn vrouw dienzelfden avond "Dink" nog gewaarschuwd; "Dink" heeft onmiddellijk het zendertje opgehaald en is daarna eenige weken verdwenen. Ik heb bij mijn terugkeer gehoord, dat het onderduiken niet noodig is geweest, zij zijn nooit in de Torenstraat geweest, ik had de heeren voor snuggarder aangezien, dan zij in werkelijkheid waren.

Den volgenden avond weer eenige uren bezoek, Haubrok dolgelukkig met het incomplete zendertje. Hij had alweer een trofee er bij. Vanzelfsprekend had ik mijn buren naast mij ingelicht over het tweede bezoek van mijn vrouw en onmiddellijk werden er briefjes voor hun respectievelijke vrouwen geschreven, die door het bekende gaatje met werden toegestuurd. Ik had, met correspondentie van zelf, een zakdoek vol. Mijn vrouw had een paar pannenkoeken meegebracht, waarvan ik er een paar mocht opeten, ik had vette vingers, de tasch van mijn vrouw stond naast me en ik vroeg haar, of ik even een zakdoek mocht gebruiken. Natuurlijk heb ik daarna met haar zakdoek, ook de mijne met de briefjes in haar tasch gedaan. Bij dit bezoek slaagde ik er ook in, mijn zoon een aanteker afhandig te maken, we konden dus 's avonds in de cel rooken. Eenige weken later werd bij een grondige visitatie van mijn cel, de aanstoker gevonden, en mij natuurlijk afgenomen. De sigaretten, die ik boven op de verwarmingsbuis had verstopt, werden niet gevonden.

Na bijna 7 weken Cranje-Hotel, werd ik nog vrij onverwachts, met "Fred" (Tijdgat) naar Haren gebracht, waar we op de zwaarste afdeling werden ondergebracht. Niet allen Einzelhaft, doch ook de cellen aan beide zijde onbezet, zoodat elk contact onmogelijk was.

In die cel 29 heb ik twee en een halve week gezeten en ben in dien tijd een paar maal op onderdeelen verhoord.

Op 3 November was mijn eenzaamheid afgelopen en kreeg ik als celgenoot mijn vriend Meindert "Dr Brouwer uit Bilthoven", waar ik practisch tot aan onze bevrijding mee samen heb gezeten. Een beste kameraad, waarmee ik veel lief en leed heb gedeeld.

We werden naar een andere afdeling op de 2e verdieping gebracht en kregen onderdak in cel 106. Het heeft nog meer dan twee weken moeten duren, voor we voor het eerst na bijna 12 weken weer eens in de buitenlucht waren.

Het eten was ontoereikend, doch dank zij het Roode Kruis, die wekelijks een zakje met boterhammen zond en ook 's Zondags versnaperingen en later ook rookgerij liet uitdeelen, kwamen we er wel, al bleef er steeds honger bestaan. Het Roode Kruis heeft ontzettend veel goed gedaan, we kunnen dat niet genoeg waardeeren en niet genoeg dankbaar zijn. Jammer was, dat op onze afdeling de SS-wachtmeesters en die van de Groene Politie stalen als de raven en zooals we later van de vloerwachters hoorden, heel pakketten naar Duitschland zonden. Doch daar kon het Roode Kruis niets aan doen.

Vele verhooren waren gewijd geworden aan den Chef van den O.D. en den H.C.O., al ging de grootste interesse van de heeren uit naar den eersten. Den Hoofdcod-officier had ook wel hun belangstelling en dien wilden ze natuurlijk ook wel hebben, doch hoofdzakelijk om via hem den Chef Staf in handen te krijgen.

Met den Chef van den O.D. was het al heel eenvoudig, deze hoge functionaris was mij volkomen onbekend en ik had trouwens

in

nooit pogingen gedaan om achter zijn identiteit te komen.

Met den H.C.O. lag de zaak eenigszins anders. Met hem had ik verschillende besprekingen gehad, zoowel bij mij thuis, als in zijn woning in Amsterdam. Ik kon niet ontkennen den H.C.O. nooit te hebben ontmoet, want bij mijn stukken was een briefje van hem, dat begon met "in aansluiting op onze beide laatste besprekingen met U enz.". Doch ook dit was niet zoo moeilijk op te lossen, want ik stond met te zeggen "den H.C.O. heb ik inderdaad eenige malen gesproken, doch we ontmoetten elkaar steeds in de 1e klasse wachtkamer van het Centraal station in Amsterdam". En de persoonsbeschrijving, welke ik tenslotte van hem moest geven, klopte heusch niet met de ware gedaante van den nogal gezetten resident.

Eens werd ik in Haren bij Haubrok ontboden, die mij op den man af vroeg: "Was Com Berend^m niet de Chef van den Staf". Ik ontkende, Com Berend zat alleen in de kopgroep radio van den O.D. Hij vroeg me nog eens nadrukkelijk: "Was hij dus werkelijk de Chef van den O.D. niet" en toen ik bleef ontkennen, liet hij zich ontvallen: "Com Berend war eingesperrt". "War" ingestelt" was mijn verwonderde vraag, hij is dus weer vrij ?. "Meer kan ik U niet zeggen, "Er war eingesperrt". Het was voor mij een duister iets, dat geval "Com Berend" en ik hoop nog eens de ware toedracht van deze zaak te hooren.

Tot slot werd ik in Haren nog eens een week lang door een assistent van Haubrok een zekeren Schumacher ondervraagd over de bijlagen, doch moeilijkheden heeft dat verhoor niet opgeleverd. Nieuwe gezichtspunten kwamen niet naar voren.

Al was het in Haren absoluut onmogelijk iets van je bureu te zien, - welke cel werd namelijk op onze afdeeling apart gelucht - toch hebben wij van Kerstnis tot aan mijn vertrek in begin Juni contact gehad met een groot aantal "medebewoners". We ontdekten plotseling, dat de waterleiding af en toe een geluid maakte,

alsof er met morse geseind werd. Direct nam ik proeven, eerst lieten we de straal loopen en onderbraken we deze bij de kraan met onze vinger, doch dit gaf geen behoorlijke resultaten. We ontdekten het plotseling. Wanneer je de kraan opende in het rythme van de morse-teekens, dan kon je op eenigen afstand het geseinde gewoon op het gehoor nemen. Charles Tijdgat, die twee cellen van ons af zat, had het geval ook in de gaten en al spoedig hadden we een pracht van een draadlooze verbinding. Het aantal stations breidde zich ~~zich~~ snel uit. Onze vriend naast ons kwam in de "lucht", evenals onze overbuurman. Ook lange afstandsverbindingen werden gemaakt, zoo met Gehrels uit Mindhoven, die op de 1e verdieping was ondergebracht en daar een behoorlijk aantal cellen van ons verwijderd was. Urenlang hebben we aan de kraan doorgebracht, nieuwsberichten kwamen door, of werden door ons verzonden. Zoo kwam ik op een bepaalden dag ook in contact via de kraan met onze O.D.-vrienden "Hein" en "Joop", die in Amsterdam op heesterdaad waren gepakt. Iederen avond werd je cel grondig door SS en Groene Politie onderzocht, nauwkeurig werden de muren afgetast, of er soms gaatjes gemaakt waren, om contact te krijgen met je buuren, doch dat "kraan-fanfare" hebben ze nooit ontdekt.

Het leven werd in Haren zelfs heel dragelijk, toen we na een half jaar zitten iedere drie weken mochten schrijven en elke 14 dagen een pakje van huis mochten ontvangen. Lank aan allen, die mild gegeven hebben, maar vooral aan mijn vrouw, die geen moeite te groot achtte en ondanks de heerschende schaarschte aan alles, zorg heeft gedragen, dat iedere 14 dagen een pakje arriveerde, dat werkelijk "af" was. We zaten volop in onze tabak en wat dat beteekent weet slechts degenen, die in dezelfde omstandigheden als wij hebben verkeerd.

Op 3 Maart kreeg ik bezoek van mijn vrouw, al mochten we elkaar slechts een kwartier zien, het gaf moed voor weken. Dienzelfden dag werden we overgeplaatst naar cel 108 en kwamen bij onzen "Fred" (Tijdgat) te zitten. Een maand later werd, wegens plaatsgebrek, zelfs een vierde man bij ons beplaatst, namelijk Loetje Franssen uit Dordrecht, een fijne boy, nog bijna een kind, nauwelijks 20 jaar. De "bridge-club" was voltallig. Vreeselijk vind ik het voor zijn ouders, dat ook deze jongen, nog zoo jong, is moeten vallen. In Maart 1945, een maand voor de bevrijding, is hij in Hameln gestorven door totale verzwakking. Hij was een gelovige jongen en dat zal hem ongetwijfeld in zijn laatste oogenblikken kracht en vertrouwen hebben gegeven.

6 Juni 1944. Grootte opgewondenheid in alle cellen. Langs de verwarmingsbuizen kwam het bijna niet te geloven bericht, dat de zoo lang verwachte invasie had plaats gevonden. Onze zender, de kraan, stond geen oogenblik stil. Lindelijk dan zoo ver. Zouden onze gebeden zijn verhoord, want bidden leert men in de gevangenis. Zou er dan toch nog een kansje zijn om gered te worden? Hoevele malen hadden we niet tegen elkaar gezegd: "Wanneer komen ze nou" en nu waren ^{ze} dan gekomen, al was het nog ver weg in Frankrijk. Zouden meerdere invasies plaats vinden, ook in Nederland en hoe zouden ze hier doorstooten? Alle mogelijke veronderstellingen werden geuit, hooge militairen, mannen van den Engelschen geheimen dienst en nog onervaren jongens, allen gaven hun meening, de één al hoopvoller dan den ander.

Doch den volgenden morgen daalde de barometer met spongen. Om een uur of negen bezoek van den een of anderen stuk Führer van de SS. "Van Schendel-Tijdgat en Brouwer fertig machen, Sie gehen auf Transport". Dag invasie.

We gingen met ons zessen, twee aan twee aan elkaar gebouid. Waarheen wist natuurlijk geen der SS-ers, de begeleidende bewakers overtroffen het aantal slachtoffers belangrijk. Eerst in een vracht

wagen naar Vught en daar in den trein. In Utrecht was het uitstapen en de lange tocht naar het Huis van Bewaring in de Gansstraat ving aan. Aan elkaar geboeid, in de andere hand je koffer en overige bagage, overnemen in je andere hand was vanzelf onmogelijk. Bovendien, terwijl het een vrij warme dag was, je dikke winterjas aan. Men toch om nooit te vergeten.

We kwamen in de Kriegswehrmachtgefängnis, het begin van het einde. Zoals de badmeester, de eenige Hollander, een prachtkerel, mij zeide, voor de meeste luttjes geldt hier het bekende : "wie hier binnenkomt, laat alle hoop varen.". Wat deze man voor de slachtoffers heeft gedaan, grenst aan het ongelooflijke. Voor mij en mijn vrienden heeft hij onmiddellijk de resp. vrouwen ingelicht. Hij liet mij tabak houden, om in mijn cel te kunnen rooken, al moest dat laatste 's nacht of in de late avonduren geschieden. Ik kreeg iedere week bij het baden een tiental lucifers, een weelde, die een niet-gevangene nooit kan beseffen. Mijn grootsten en eeuwigen dank heeft hij verdiend, met wat hij voor mij als Katholiek heeft gedaan.

Hijzelf was eveneens Katholiek. Toen hij hoorde, dat ook ik wel ter dood zou worden veroordeeld, heeft hij viermaal een gewijde H.Hostie voor mij naar binnen gesmokkeld en daaraan dank ik de groote rust en de volkomen overgave in de dagen na mijn doodvonnis.

Ik kwam in cel 32, de eerste dag alleen, daarna met Bram Sluiter, een loods uit Raassluis, die in den Bosch ter dood was veroordeeld, doch gelukkig later gratie kreeg en tot 5 jaar tuchthuis werd veroordeeld. Een zeldzame prachtkerel, met wien ik de moeilijkste doch ook de mooiste dagen van mijn leven heb mogen doorbrengen.

Bram is kort Goddank terug en we hebben elkaar reeds de hand mogen drukken.

28 Juni 1944. De rechtzitting. Was ontzettend benieuwd, of er onder-tusschen nog meerdere vrienden zouden zijn gearresteerd, Maar gelukkig was het bij de zes gebleven. In de volgorde "Van Schendel-Tijdgat-Beenen-Graafhuis-Belhuis en Veldstra" werden we in de zaal

66
opgesteld. Een groene tafel, waarachter een hoog officier als president, aan beide zijden van hem een militairen rechter, aan de zijkant van de tafel een nijdas van een officier van justitie. Achter hen het borstbeeld van mijn vriend Hitler. Aan een tafel ter rechterzijde de tolk, natuurlijk ook in keurig uniform, plus twee heeren in burger, die zich veel later ontpopten als de advocaten. Aan de andere zijde van de zaal een tafel met een tweetal jonge dames, die zich al van te voren zaten te verlustigen in een aantal doodvonissen, dat ongetwijfeld zou volgen. Achter ons de Sachbearbeiter Haubrok. Het geheel opgeluisterd door een aantal bewakers, leden van de Weigendarmerie.

Na de kennismaking, die bestond in het brengen van den Hif groet door den president, moesten de anderen vertrekken en nam mijn verhoor een aanvang. Jonge, jonge, wat een dossier. Er werd mij gevraagd, wat ik wilde, moest het geheele dossier van A tot Z worden behandeld, of wilde ik zelf een verhaaltje doen, of wilde ik volstaan met te antwoorden op vragen van den president. Ik koos het laatste, het eerste duurde me veel en veel te lang en in een verhaaltje kon ik nog wel eens een onvoorzichtige uitlating doen.

De eerste ronde duurde een uur of twee. Ik bekende natuurlijk rustig wat ik gedaan had en vanzelf kende ik ook nu al de medewerkers slechts bij hun schuilnaam.

Een greep in het dossier "Hebt U via Zweden aan Engeland gevraagd of bepaalde rantsoenbonnen konden worden nagemaakt?" en "hebt U verzocht voor Radio-Oranje een bepaalde slagzin te willen uitapreken?". (Deze zaak was zóó: er was dringend behoefte aan levensmiddelenbescheiden, met medeweten van den Chef Staf was daarom voor de ondergedokenen en de medewerkers van den O.D., die onafgebroken op reis moesten, eenige rantsoenbonnen naar Engeland gezonden, met de vraag, of deze bonnen zouden kunnen worden nagemaakt. Aan mijn vrouw komt de eer toe, de beide slagzinnen te

hebben ontworpen. Kon Engeland de bonnen namaken, dan moest de slagzin: "Et wat gaar is" worden uitgesproken. Kon men het niet, dan de zin "Haal de buikriem wat vaster aan". Er kwam de zin "Et wat gaar is" en onmiddellijk volgde de telegrafisch bestelling van den Chef Staf aan Engeland : Zooveel duizend rantsenbonnen boter, zooveel duizend vleesch, zooveel duizend brood enz. enz.).

Ik bekend het verzoek via Zweden aan Engeland te hebben gedaan. "En hebt U ook het antwoord gehoord en wat was dat ? "Het wat gaar is". Hevig dispuut achter de groene tafel, Het bestond niet, dat naar "radio Oranje kon worden geluisterd, de Engelsche zenders werden zóó gestoord, dat luisteren onmogelijk was, waarop ik maar steeds, tot groote verbazing van de heeren herhaalde "Wij luisteren steeds naar Engeland en het gaat prima".

Aan mijn zondenregister werd toen nog toegevoegd, het in gevaar brengen van de voedselpositie in Nederland en het luisteren naar de verboden zenders.

Ik mocht op den gang gaan zitten. Tijdgat kreeg zijn beurt. Een mijnheer in burger nam mij mede naar een andere kamer en vertelde mij: "Ik ben Uw advocaat; U begrijpt het natuurlijk, U bent reddeloos verloren. Ik moet iets zeggen, dat is mijn plicht, doch zin heeft het absoluut niet. Steekt U maar een sigaret van me op". De Duitse verdediging. Ik werd nog eenige malen binnengeroepen, gedurende het verhoor van Beenen en Graafhuis. Het was van den eersten bekend, dat hij wel eens voor mij een bericht van Engeland had genomen (hoe dat bekend was, is me nog altijd een raadsel) en Beenen, die natuurlijk voor zijn leven vocht, verklaarde niet te weten, dat dat bericht uit Engeland kwam en meende, dat het een proefuitzending van den radiocontrole dienst was, omdat ik het hem had verzocht. Ik deelde mede, dat Beenen één van onze jongste medewerkers was en wij hem natuurlijk nog niet van alles op de hoogte hadden gebracht. Graafhuis, die in Amers-

60
foort al zonne besprekingen als Radio-commandant Zuid had medege-
maakt, werd, behalve zijn arbeid voor het binnenlandsche net,
verweten van de verbinding op Engeland kennis te hebben. Graafhuis
ontkende vanzelfsprekend en ik verklaarde, dat de besprekingen bij
"Johan" altijd ~~xxx~~ zoodanig waren, dat de groepjes, die bij een
bepaald onderdeel van de kopgroep radio behoorden, afzonderlijk hun
aangelegenheden met elkaar bespraken. Dat Graafhuis dus niets van
de verbinding op Engeland af wist, is niet alleen mogelijk, maar
ook begrijpelijk.

Daarna het requisitoir van mijnheer den officier. Het kwam in
het kort hierop neer, dat er in geheel Nederland niet zoo'n schurk
rondliep als Van Schendel. Hij was één van de grootste spionnen en
zijn familie moest tot in lengte van dagen aan den lijve onder-
vinden, dat zij een spion in hun midden hadden gehad. Daarom eische
te hij den doodstraf, dat sprak van zelf, doch bovendien moesten
alle eigendommen van mij inbeslag worden genomen.

Het zelfde pak slaag kreeg Charles Tijdgat. Ook hij kreeg dood-
straf en in beslagname van zijn eigendommen. Harry Beenen doodstraf
had berichten van Engeland genomen. Graafhuis en Bolhuis elk 12 jaar
en Velstra 8 jaar tuchthuis.

We mochten, na het uitspreken van deze eischen, nog allemaal
wat zeggen en ik had nog een allergezelligst debatje met dien be-
derhond van een officier, ~~xxx~~ die ons militaire spionage willende
aanwrijven, het bericht van aankomst van de negatieven 101 uit het
dossier had gelicht. Ik kon hem heerlijk aantoonen, dat zijn voor-
beeld kant nog wal raakte en dat het hier betrof de negatieven van
CODE 101.

Daarna een half uurtje op de gang, de rechtbank ging in beraad.

Uitspraak : Van Schendel en Tijdgat den doodstraf, Harry Bee-
nen 15 jaar, Graafhuis en Bolhuis elk 12 jaar en Velstra 10 jaar
tuchthuis.

Ik werd nog even voorgeroepen, de president had verzuimd te

vragen, waarom ik dat werk had gedaan. "Omdat ik als Nederlander verplicht was dat werk voor mijn land te doen".

Mijn eenigste gunst, die ik vroeg, of ik vóór de voltrekking van den doodstraf nog afscheid zou mogen nemen van mijn vrouw en kinderen werd afgewezen; huilende vrouwen en kinderen hadden zij geneeg bij zich gehad. Ik kon een verzoek om gratie indienen, moest binnen 10 dagen in het bezit van de Duitsche autoriteiten zijn. Een pracht gebaar, want de brief, die ik den volgenden dag aan mijn vrouw schreef en waarin ik haar meldde, dat ik ter dood was veroordeeld en dat zij gratieverzoeken mocht inzenden, kwam 16 dagen later eerst in haar bezit. Wel vernam ik nog, dat de voltrekking van het vonnis in den regel tusschen de 4 en 6 weken na de rechtzitting wordt voltrokken. Het was dus maar afwachten en Bram kan getuigen, dat we nooit in de put hebben gezeten en het inderdaad de mooiste dagen van ons leven zijn geëerd. Hoorde nog van Harry Beenen, dat hij eens aan Haubrek had gevraagd, of Van Schendel en Tijdgat nog een klein kansje hadden. Zijn antwoord luidde: "Er is geen macht in de wereld die hen kan redden". Onbewust had die man de waarheid gezegd - geen macht in de wereld, de hoogere macht kende hij niet!

Onvergetelijke dagen met Bram, veel bidden, veel zingen en veel kaarten; de dagen vlogen om. Dagelijks bij het luchten in de afzonderlijke kooien klink steeds de kreet: "Van Schendel kop op, mede en vertrouwen".

Zoo verstreken de dagen en de weken, de 4e week brak aan, het zou nu wel gauw gaan gebeuren. Op 28 Juli (Bram had inmiddels gratie gekregen en was naar Duitschland gebracht, en had daarna een heel lijke week samengezeten met mijn besten vriend Meindert Brouwer, en tenslotte van cel 34 te worden gebracht naar cel 9 bij Bijkerk) kwam een wachmeester bij ons binnen en moesten we een kaart aftekenen, waar onze bezittingen op stonden vermeld, daarna moesten we onze kleeven inleveren en in onze koffers pakken. Zou het zoo ver zijn?

We trachtten onzen bewaker uit te hooren: "Worden we vannacht

